यंत्ररत्नावलि

ङ्काष्टौ गुणाष्टौ नवाश्वाः शैलाष्टौ वृषाष्टौ नवाश्वाः खनागाः पूर्णाष्टौ यमाष्टौ त्रिवाणाः कृ
ष्णमार्गणाः नंदनागाः २४ शशांकेषवो वेदवेदाः कृवेदाश्च नवविंशदश्वाग्नयः शैलरामाः
रसाश्वा गुणाश्वाकृपौ तारमालाय माष्टौ नवाष्टौ द्विशैलाक्रमेण २५ जिनांशाः पलभा
द्वै त्रिमध्योन्नतांशात् यो त्यानि लिं शाग्निपूर्णमसमासार्द्धाः विधेर्भत्रयादिनयाम्यानि लालानां
दक्षमेस्थितान्दक्षिणाः शेषभानो २६ समार्धः पलपवस्वदेशीयाभवंति तत्र कारसु
हुवयाह श्रुतभागविवरार्धाहीनयुक्तमध्यशंकुजलवाः सम्यग्न्यादिकू नेस्तुदकस्य
वयेस्वलध्यनायेत्रतः सुरितिदत्तिणोन्यथा २७ पलेमध्योन्नतांशानुक्रामेत्क्रुत्क्षैपान्य
तेषादेशीयाः श्रुपश्रुतपवस्वदेशीयाः क्रियंते नतांशानु भागचतर्विंशान्योरंतरं स
मस्थिक्ष्मेषोत्पंत्रन्यादिक्षेयोसं नतस्यमध्योन्नतांशास्वदेशीयाः भवंति नतांहाः श्रुतभो
न नवोर्द्धतैः पलैः सौम्यादिकस्य विषयेयुतोनिताः गोलयोरभिमताक्षनाडिकाः श्रुमक्ष
यमर्दिशिसोरन्यथा २८ माहीतान्यटिका ५११ भवाः सचरमा ४१ ४५ यमेदके ७
यष्टितः २२ सांद्रां गगाश्विन २८ १५ त्वांग्रयो ३६ विवरणावेदाग्रयो ३४ ४५ हुताग्नय

ग
ग्र
२

पहिंशिखामदाकाशे महलेवमस्त्रा १५ येषोह्वाहपरकीलयुग्ममेमवेधकेशान्तिसुते लिदधा
न इष्टदंतमध्योन्नतभागकेषुविनतस्यपहीमहपर्ययवेदान् १६ नतपलकीलेनव
केंद्रकीलपथुदृष्ट्वा बलवेधयेन्द्रे केंद्राबलवोन्मितभागजीवास्य कपहिकोक्त
मितनतकोशाः १७ एड्डहृताललेभिमतभ्यनाड्यः पूर्वगताः पश्चिमतश्चयानहे स्वेदृ
द्दवाविधिस्थिततत्परांतपश्चेद्यसनत्रानिलिप्तिघटिकानाद्याः १८ तेनोन्नतकाद्यदिकाः स्फु
टाः स्युः स्मृत्याधिकेष्यत यदेस्वविह्नान् भजस्यविज्ञोर्हगतानाडिकोक्तान् विंशयुताश्च
क्रमशोयुतानाः १९ नतेस्वावेशाकस्थितवेद्यकाग्रेलग्नेपरत्र व्यपविह्नमस्मान् प्रा
ग्वत्यसाप्राविक्लानिशायां स्वर्येस्वतापवपरिस्फुटाः स्युः २० अवमत्स्यास्पनावायाक
द्धीधीशोशिशिभध्रुवः श्रेयंसोपात्यभेवोममध्यस्थैस्यादिलेवत् २१ अनन्वदोनरयाया
तदृष्यादिनवादिषः सेयाः पलांशकाष्ठापितद्वयोषापुतेर्दले २२ मिथुनस्योष्णभागो
मध्यलग्नाययदांतदा शावामेषेशिशिभव्यस्याःधुवस्यपश्चिमेनदा २३ स्पष्टार्थः श्रृणुनत
ग्राणांसमध्योन्नतांशास्वतविंशादनंशोक्षवाः भजेध्रयानेभ्यःकल्पने देसोष्टोगजाष्टोना २

ये. ३८ सोपाशाः त्रिकृताः ४३।० इस्त्रपादशहिताक्षाना ४८।४५ सुवेदैसुवःसाहाः ५४
३२ ३० षष्ठि ८० रितीइंदिकस्थितितलाघेतेप्रतीच्यांगताः ३५ नैऋत्यांमेगुलकोत्रमसम
३ मणिप्रक्लाकीलकात्यापयेदीक्ष्यंसंप्ततिनाडिकासन्नुप्रवातधंनेपित्रसेप्रचेद भा
स्स्नायनभागाषष्टंतगदीहीनासवेर्यादवायातावत्ययुक्तेमतप्रगदिकाकृभागयो
गेव्ययात् ३० ननचात्ममयतावंत्रात्मश्रीयाःप्रदोदितं भवाकनापिनश्रोक्तंतदतत
कौवकालते ३। ॥ इतिश्रीनर्मदात्मजपद्मनाभविरचितायांयंत्ररत्नावल्यांहितो
ध्रुवभ्रमाधिकारोद्वितीयः समाप्तः ॥

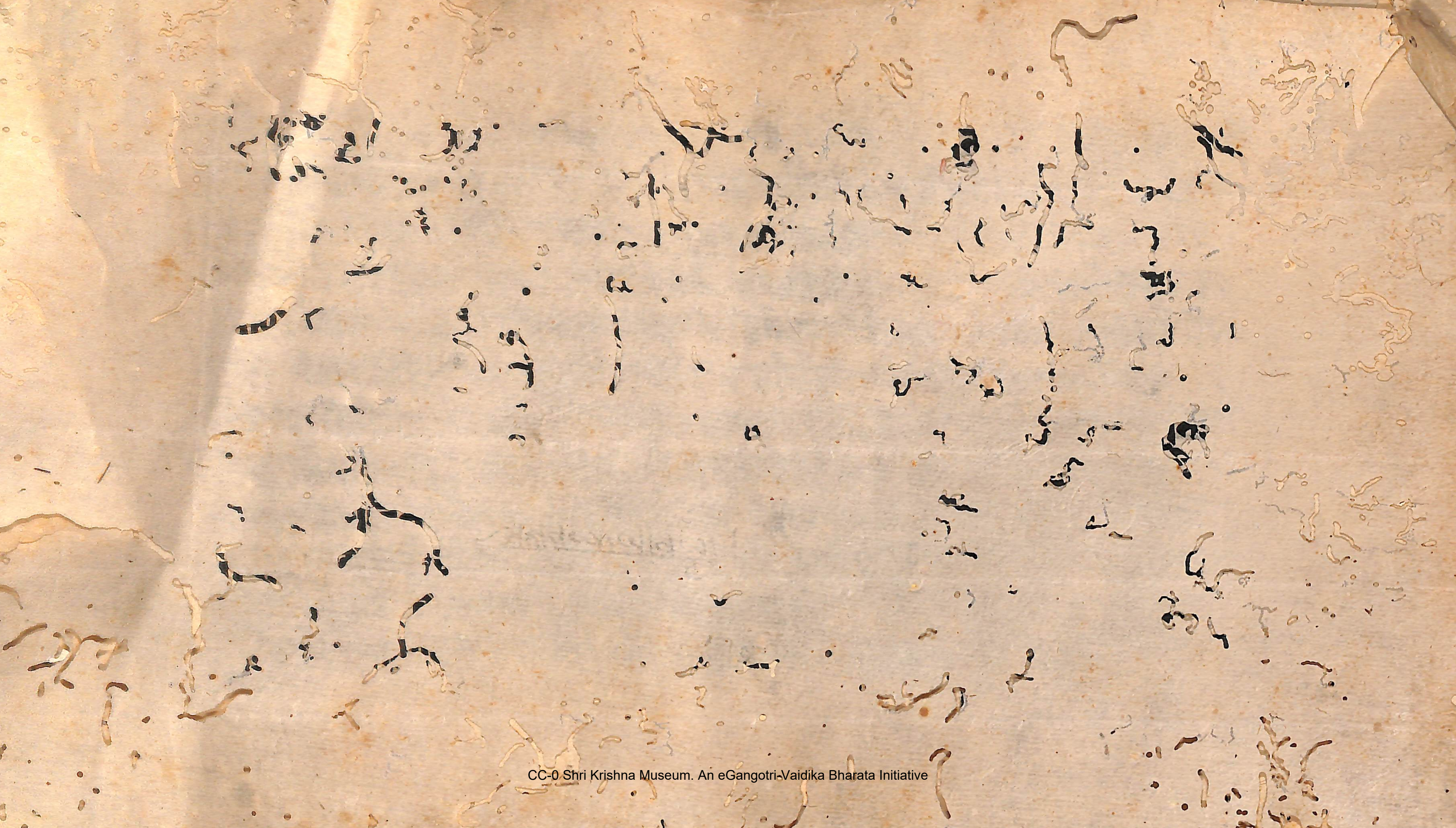
हृद्येयाग्निभिः इत्युदितेनभ्रष्टत्स्यितिस्वदाहितनिमेघेश्चकैश्चिमस्तताजन्माह्वानसमय।
वेवाग्लविधौ नेयाहिमांसैः स्फुटाः ८ ततोऽङ्कीलेविनिवेश्यपञ्चकेचतुरश्राग्र्येशिथि॰
लेभ्रमलेवे ग्राकचेवकाग्रेनिजभीदयामेमाध्यानिरदेवपरेच्छतीषु ९ तयोशकेषेषु।
त्रियोजितेषुलेवेव्रयपदार्थकृतेयथास्थात् तथाप्रकुर्यात्सह पञ्चकीलेपरिभ्रमेतनप
ततपर्यन्तात् १० कवनिनिमिषेसावशक्कापिपिश्चितेनाग्रकेन्द्रोयुगपदितिभवेतांवेधयंरेफस्य
मध्ये मकरध्वजकराभ्यां संगृहीतसमीक्षितन् हविदिशिभवतीह्वंचश्रकाग्रेविलग्नम् ११
सवलनमितिनाम्नो वेधविह्नेचपश्चात्सचलनलवषट्के सर्वचेहग्रगोकेनतपरयुतनाड्डी
विद्धतोवेधचिह्नावधिपात्रघटिकाःस्युस्तदृष्टोवेद्यमुक्ते १२ तदुपरिघटिकिह्नंयावदेष्या
ध्यांकादेधतिभवतिसम्भ्येव्यतभेयंत्रत्तुङ्गः वियदुदयनलग्नाभ्यां यदेवोदितत्स्मभिमः
तसमयमहतोत्स्पीव्यतिकादयग्रहः १३ कंहनदीमार्गावाणीर्ध्वकोणानतोयेत्रान्युषाश्चेवृता॰
तुर्यमालिखेत् तदंश्रवाङ्कोःखगाणीनितान्यकाःस्यात्तदाविलाश्रुविलेनसत्त्ववत् १४
केन्द्रादर्थ केणापदोग्वेनैम्याभेकाःसमाःस्वेकलवास्यमोक्ताः ततःपर्येकेकीलेविनिवेशप

ग्रं
त्र
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ पक्रवभ्रमसंग्रे लिख्यते ॥ श्रीनर्मदातुगहलग्नक्रमणः पदा
रविंदं जनकस्य मङ्गेशः नत्वाच्चियामासमयादिलोथकेथवभ्रमेयेत्रवंत्रवीम्यथ १ श्री
यामतत्वहितयोगुलापिकेदेवीभ्यकुर्मोच्चतवस्तमायते सौदाववंतत्समयेतकथंयोरे
त्वाच्चतयोमध्येवदीर्घके २ अथ गुलेतत्समतवेसमात्येहवाष्टकेमार्दयवंतेरत तदा
ह्नविडेनविधायपूर्वेपयगणिचैवेदिशयकनदंतः ३ येथम्यवाऽङ्गुगम्हकनेम्यो विहतत
श्चा क्रान्तिंनाडिकातः ग्रक्याः समाधधिवयादिनोयेहृनोनगालेप्रथमेवकोष्ठे ४ ततप
तीयेहृतोत लिग्वताः क्रियायाः स्वघटीभिरेकाः षड्स्वकीयास्तदयः स्वनामान्यंहतीपि
स्यानिचमायगानि ५ मध्यान्नतोयातिजवाशिभानांलेख्याउपांकेषुनिरन्तराणि खौजेर
येवानजंहिकर्मेजपानिलेख्यानिविभानितत्र ६ येम्योपंचचनाडिकाभिर्गविलाग्रेक्ष
प्लाराशयस्ताभिन्नदेत्रलवैर्वियक्रमभितै ७ वैकैकराशिर्भवेत् तेयाः सातनिरवगोद
ठलैवेलैस्वस्वका...क्रयात्लयोगाईलवैमत्स्येवद्यथिया [illegible] वेकास्तमिश्राहृयाः वे
ग्राधिःस्ववरस्थितिविग्राणायेस्त्रीकेनिरतारुयेः स्थितालोकवलामयेतनुम्भनतोस्नीया।

हृयेवाशिमृभः इत्यहेतनवमेत्स्थितोंस्व द्वाहितन्मित्रैश्चकैस्थित्मत्ना जन्माह्वान समया
वेवायुनविधौ तेषाहिसात्मैः स्मृटाः ८ ततोकेंद्रकीलेविनिवेशपत्रकं वज्रत्रयार्थीशिथि
लं तलनं ग्राकचेद्वकम्भग्रनिजभीदयामं माथ्यांनिवदेतेनपरेवृत्तीषु ९ तयोशकेष्वष्ठ
नियोजितेषु लेवं नपकर्येक्षतेययास्यात् तथाप्रकार्यात्मह ६ चकीलपरिभ्रमेतेनप
ततपथस्मात् १० ध्रुवनिमित्रं तस्वपृष्ठाग्रथिशितेतारकेंद्रोग्रगपदिशिभवेतांवेधयंत्रस्य
मध्ये मकरइवकराभ्यांसंगृहीतसमाक्षित् हविदिशिभवती हंचवक्रकाग्रविलग्नम् ११
सवलनमितिमाह्योवेधविह्नं चपश्चात्सचलनलवषड्के सर्वचेहद्वगेकेंतपरयुतनाडी
विहृतेवेधविह्नावधिगानघटिकाः स्युस्तेद्गीवंचपृष्ठे १२ तद्रपरिवृत्तिविह्नं यावद्देक्षा
श्चयाकाश्रयतिभवतिमध्ये व्यतमेयंत्रवृत्तं विषद्दयनलग्राभ्यांधवेदित्वाभिमं
तसमयमस्तात्सैव्यनिर्कोदयमाहुः १३ कहनदीस्नावणीगूढकोणातोयेत्रान्यूषास्मिंस्थलात्
न्तर्येमालिखेत् तदेभवाक्रोः स्वगाणितितान्मकातस्मिंतवालाग्नविलेतस्तत्रवत् १४
केंद्रादधः केशापदात्त्वेनम्यामेकाः समाः स्वेकलवाव्स्वसांकाः तन्नयंकेद्रेषिनिवेशप

अथयन्त्ररत्नावली।

पं
त्र
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ फलवत्प्रश्नं लिख्यते ॥ श्रीनर्मदातटग्रहलग्नलग्नतः पदा-
रविंदं जनकं समस्तशेषैः नत्वा त्रियामासमयाधिकोऽथ केऽथ वत्प्रमेयं त्र्यं ब्रवीम्यहं १ ग्रा
यामनस्त्विह नियोगलग्निपके देवैर्ग्रहकुर्मीच्छतनवस्समाप्यते सोदावृवंतं तत्समस्त नकाद्य योव
त्वानस्त्वसमर्षिवर्दीर्घकं २ अथ स्तं गलेस्त्वं ततेशसमाप्यैह नामके माईयवांतरेखा तद्वा
द्वविंडेन विधाय सर्वं पर्णाधिवैवैहि स्पष्टकं तदंतः ३ रंध्रस्य वाङ्कुद्वाहननेम्यो विद्धं तत
स्त्वा हति नाडिकातः अंकाः समा षष्ठिरथादितो येहूतोनरालेऽथ मेव कोष्ठे ४ ततश्च
तीयेहूतोनवलिप्तताः क्रियायाः स्वघटीभिरंकाः षष्ठेस्वकीयास्तदथः स्वनामान्यूर्ध्वे तथि
स्मानि वृसायनानि ५ मध्योन्नतांशानि जराशिभानां लेख्याः पांके षु निरंतजाता स्वीयोर
ये षाटनजहस्कर्मस्फुटानि लेख्यानि च भानि तत्र ६ नेम्यां पंचचतुनाडिकाभिर्गावि लाग्रेक्ष
स्वनावांशास्वासिनदेत्र लवैर्विपक्षसमिते ७ रेकैकराशिर्भवेत् तेयाः सातनिरवनोद
ए लवैस्तैस्स्वका लाह्वयास्तथागाईलवैस्त्वष्टैवस्वदिशा [illegible] वेकास्तमिश्राह्वयाः दे
शान्तरैवं चरस्थितिनिवृताणेयत्रलोके निरंतरा ह्वयैः स्थितालीनकेलामयेन तन्मंतोस्वीया।

श्रोणोपानत्परिधानं चर्मकृतिं च चित्रास्वातीनरार्द्राज्येष्ठाश्लेषामघासु गे ॥ २० ॥ विशाखा
कृत्तिकामूलरेवतीनाकसृष्टये उपानत्परिधानं च चर्मकर्माभिशस्यते ॥ २१ ॥ अथ विता
नतूलिकोपधानादिनिर्माणं वितानबंधनं च ज्येष्ठाहस्तादितिपित्र्ये तूलिकामुपधानकं
वितानीयं च बध्नीयाद्ध्रुवमृदुध्रुवेषु च ॥ २२ ॥ अथ वस्त्रमयगेहादिनिर्माणं अश्विन्यश्विनी
पुष्यरेवतीयाम्योहिण्यासु गे हस्तत्रये पुनर्भे तेषु तेषु पटवेश्म सन् ॥ २३ ॥ अथ खट्वाद्युपभोगः
अश्विनीत्रये स्वातीपुष्ये नरायां पूर्वाषाढयोः हस्तत्रये पुनर्भे च गे भवेच्छुभ इति वैद्यनाथ
कृकर्कटीपुष्याणां याम्ये शुभे अथ शय्यासनादिभोगः अश्विनीवान्तराथायाश्च नरे रो
हिण्याश्च गे ॥ २५ ॥ पुनर्वसुद्वये हस्ते चित्रायां रेवतीद्वये भोगः शय्यासनादीनां शुभे वारे
शुभे तिथौ अथ भूषणाद्यटनं त्रिपुष्कराभिधेयोगे मृग रेवतीद्वये अश्विनीत्रये स्वातीशा
खापुनर्वसु श्रवणरायेयोः ॥ २७ ॥ हस्तत्रये धनिष्ठाहिण्यां भूषणं कार्यं शुभे इति अथ रत्नस्वर्णा
ध्यामरणं कृत्तिकादित्रये हस्तपञ्चके रेवतीद्वये ॥ २८ ॥ अश्विनीत्रये पुनर्वसौ पुष्यभे चोत्तरा
त्रये अजे वैकैरत्नसुवर्णधारणं शुभं वासरे ॥ २९ ॥ अथ रौप्यमयमुक्तावज्रप्रवालभूषणानि

ॐ मौलिं। रत्नपुरमूषगोक्तले विशाखां कृत्तिकां विना ॥ शुक्रे भ्रमूलगोरोक्षणवल्लश्रुतामाः
मुग॰ र्धहिमत ॥ ४ ॥ अथ पानमोगः ॥ रोहिणीपुत्रालेहस्तचित्तयेरेवतीद्वये ॥ श्रवणात्रितये पुष्ये
१४ पुनर्वसुनुराधयोः ॥ मृगेवेत्रयपुष्केज्यवारे चामृतयोगके ॥ श्रवणीरोपणपाकेभोजना
दिशुभं प्रदं ॥ ४२ ॥ अथ धामकर्म ॥ श्रवणात्रितयेहस्तत्रितयेरेवतीद्वये ॥ ज्येष्ठायां मृगशीर्षे
च पुनर्वसुद्वये तथा ॥ वरकर्मवये शोभनं सक्ता भौमसूर्यानिरवि ॥ अनुराधायां कृत्तिकायां च
कृत्तिकारोहिणीमघा ॥ ४४ ॥ अथ दन्तक्षौरवासरफलं ॥ भानुमासंशनिःसप्तभौमाष्टौ
नाशयत्यं ॥ वर्धयेदायनाः पंचमासान्सप्तनिपाननिः ॥ शुक्रस्त्वेकादशादेमंत्रोवेवा
चस्पतिर्दश ॥ अथदन्तोरकार्येनागतिथिः ॥ अष्टमीपूर्णिमापत्यषष्ठीरिक्तापर्वाणि संत्यजेत ४८
च तद्दर्शो नमावस्यादन्तोरे नाम्यातसर्वथा ॥ अथनियतिथिनक्षत्राणादक्षफलं ॥ पंच
तामसधास्याचष्टस्कलः कृत्तिकास्वपि ॥ विवारेचानुराधायां रोहिण्यामपूर्वाद्धके उत्तरा
फाल्गुणीसंजवनर्यः दोरमाचरेत ॥ भवेद्दासममानोपियावद्दहंनजीवति ॥ ४५ ॥ अ
थक्षौरनिषेधपितृवादः ॥ आज्ञयाविप्रराजेद्रांणांयाने वधमोक्षणे ॥ स्नानाशौचेद्य १४

ष्यत्वात् एवं विजातीयस्वर्गनिरूपितसमवायसंबंधेन जन्यतोपगमे स्वर्गत्वस्य समवायेन जन्यत्वसा
मानाधिकरण्यमात्रमेव न द्वेषादिप्रतीयते न तत्स्वर्गत्वस्य जन्यतावच्छेदकत्वम् असामञ्जस्यादसंभवा
द्वेतिनिरस्तं ग्रंथविरोधः एतेन जात्यमेव कार्यतावच्छेदकं न चैवं यथाविधि विधेयैव कार्यतावच्छेदकं का
र्यतावच्छेदकधर्मविशिष्टनिरूपितकार्यतावच्छेदकमेवं येन कार्यवल्लिङ्गाभावप्रतियोगित्वस्य का
र्यतानाशयोर्वेऽनिवेशप्रत्वादितितद्व्यसनकार्यस्य कार्यतावच्छेदकमेवं येन कार्यवल्लिङ्गाभावप्रति
योगित्वस्य कारणताशरीरेऽनिवेशप्रमादितितद्व्यसनकार्यस्य कार्यतावच्छेदकरूपेणोपस्थितेर्वेशा
नोपनयात्तद्रूपस्थित्यपेक्षायां व्यतन्नवसंबंधसंकोचेत्प्रमेयत्वेनैव कार्यप्रवेशः संभवतीति वाच्यं
विजातीयस्वर्गवल्लिङ्गाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वसंभवे विजातीयस्वर्गीयसमवाय
संबंधेन प्रमेयवल्लिङ्गाभावप्रतियोगितावच्छिन्नारूपगुरुधर्माभावाप्रसिद्धः एतेन स्वर्गत्वमेव प्रा
गजन्यतावच्छेदकं स्वावच्छेदकतावच्छेदकसमवायसंबंधसंकोचेन न व्यभिचारः जन्यापि निवेशम
नादृशासंबंधावशेषेणोहृत्तावच्छेदकविशिष्टस्य प्रमाणं न तावेद्यतया तत्र शाब्दिकीनिश्चयासंभवात्
नहि तत्समभिव्याहृतपदलबोधकपदोपस्थाप्यतावच्छेदकत्वरूपोपलक्षितधर्मेणापि यथा स्वर्गत्वा

ग्रं० दोनात्किंग्रहेभानेनयोपलक्षणीभूतादृश्यपदोपस्थाप्यतावच्छेदकसंबंधत्वेनविनानोयस्वर्गनिष्ठ
सु० समवायादेवपितत्रभानसंभवः स्वर्गपदात्कुद्वसमवायेनैवस्वर्गत्वविशिष्टस्योपस्थितेःविशिष्टस
१५५ मवायेनस्वर्गत्वविशिष्टस्यस्वर्गपदार्थत्वोपगमेलक्षणाप्रसंगात् कुद्वसमवायेनस्वर्गत्वविशिष्ट
विषयकशुक्तावतानधिकारप्रसंगात् मीमांसकास्तुप्रहृदयः संध्यामुपासीतेत्यादौनित्यतयानिष्फले
संध्योपासनादाविष्टसाधनत्वस्यायोग्यत्वेनान्वयासंभवाल्लिङ्गसाधनत्वंलिङर्थः अथसंध्योपासना
देरपिपापक्षयंवादोपस्यापितब्रह्मलोकाद्याप्तिफलसाधनत्वमस्याहतंयचनित्येःर्थवादादपिनफलोप
स्थितिस्तत्रापिफलाभावान्निश्चायकप्रमाणाभावाद्योग्यतासंशयसंभवेनफलसाधनत्वप्रत्ययोलिङ
र्थःसंभवत्येवनचनहोथोनपयोगीनिष्फलतयाज्ञातेचैत्यवंदनादौप्रवृत्तिर्वारणायेष्टसाधनत्वस्य
ज्ञानस्यप्रवृत्तिहेतुतायाआवश्यकत्वेननित्यविधेःप्रवृत्तिनिर्वाहायतस्यफलसाधनतावोधक
तायाआवश्यकत्वादितिवेन्नसंध्यामुपासतेयेवेनियतसंशितव्रताः इतिश्रुतौसततमितिश्रु
तेःकदाचित्संध्यावंदनादिवायत्नेनसोयसंध्यावंदनेब्रह्मलोकावाप्तिफलानुपपादकत्व
स्यान्यत्रनततयाग्रहणात्ःसंध्यावंदेनब्रह्मलोकावाप्तिसाधनतावोधनेपितस्यसंध्यावंदनेप्रवृत्त १५५

निर्वाहात्तथैव नित्यविशिष्टफलबोधकोऽयं वाक्यादिनोक्तस्तत्र विधिप्रत्ययेनेष्टत्वेन फलसाध
नताबोधस्य नतु नेपीक्षाविषयतावच्छेदकस्वर्गत्वादिरूपविशेषधर्मप्रकारेण फलविषयतत्साध
नताबोधस्यानिर्वाहेणाप्रवृत्त्यनिर्वाहात् इष्टसाधनतासामान्यादिनिकारणत्वेसाप्तिकायाः सं
ध्यावंदनादेरपि नरकादिसाधनताज्ञानाधीनतद्द्वेषवद्देषत्वादिनत्वात्सामग्र्यापत्तौ संध्यावंदनादेरप्र
वृत्तेः केनापापगमस्यानयानित्यस्थलेऽपि इष्टसाधनताबोधस्यानपायोगितापाच्चेवारहात् नचावि
षजिज्ञायतेजेनत्वशेविशिष्टफलाश्रवणादपि यथा स्वर्गकामपदस्याध्याहारेण तत्समभिव्याहा
रात् विशेषरूपावच्छिन्नस्वर्गसाधनताबोधस्तथा नित्यस्थलेपि विशेषधर्मप्रकारकस्वर्गसाध
नताबोधस्संभवात् उक्तश्च हरिनामामृते तत्रकल्पनमयुक्तमिति वाच्यं बहुवित्तव्ययपापसंध्यादिविधाज
देशोनतत्रेत्रामयस्वादिफलोद्देशेन प्रवृत्त्यनुपपत्तेस्तद्विधेः स्वर्गफलतात्पर्यनिश्चयात् संध्यावंदनादे
रल्पपापसंध्यादिगामयादिफलोद्देशेनापि प्रवृत्त्युपपत्तेस्तद्विधेः स्वर्गपरत्वानिश्चयायोगात् स्वर्गादि
फलकामनायां हितैसंमतत्वाभिवरपि संध्यावंदनाचावगाउक्तश्च हरिनामामृते कल्पनस्यावश्यकत्वाच्च
तादृशसामग्रीविनाशापगच्छिन्नादाविष्टसाधनप्रवृत्त्यनिर्वाहाद्वचनचनयोपियायधृत्वं समस्तदृष्टसाध

अं
मु
४९

नातःप्रवृत्तिर्निर्वहति स्वात्वत्कः अस्वभावेनवरगोचरेच्छायामिष्टसाधनताज्ञानस्यानपमातेः पेक्षा
णीत्विघ्नत्वप्रत्यक्षमस्येष्टत्वासंभवात्नन्वर्कसाधनगोचरद्वेषस्यनभर्भगोचरेच्छाजनकत्वोपग
मेऽस्मन्मतमोन्हिताथामिष्टसाधनत्वज्ञानावदिनप्रवृत्तिसामग्रीमविचारातेकोतिसाध्यज्ञान
स्पहेतेच्छासामान्यसामग्रीनच्चिकीर्षान्यत्वेनिष्फलेष्टिसंध्यावंदनादौगनिर्वाहेणप्रवृत्त्युपपत्तेः
नवरनरकानुत्पादप्रयोजकत्वादस्यसंध्यावंदनादेरपिफलामतीष्टसाधनताज्ञान प्रवृत्तेरेवप्रवृत्ति
सामग्रीनरकद्वेषवतांचनरकनत्पादेनियमतःएवेच्छेतितेषांनित्यसंध्यावंदनादेनिष्टानमपपद्य
ते अन्येस्तुतत्राप्रवृत्तीयनरइतिवाच्येनरकानुत्पादस्यतत्प्रागभावात्मकस्यप्रतियोगिविकल्प
शत्वेनफलत्वासंभवात्अन्येनाभावस्यप्रतियोगिविरोधितयाकदाचित्यापोनरेणयास्यनर
कः स्वंजनिष्यतेवातदात्मन्यसत्वात्नित्यत्वेनचोभयोःफलत्वासंभवात्सेमसाधनत्वा
याश्चगुरुशरीरत्वेनप्रवृत्त्यनुपयोगित्वात्यदपिमंडलीकुर्यादितिवाक्यप्रामाण्यवारणार्थं
तापनत्वस्यविध्यर्थत्वमावश्यकमितितदपिन मंडलीकरणादेर्जन्यतत्त्वमाहिरुपफलेपिक
स्यचिदिष्टसाधनत्वस्यममेणोइष्टत्वान्मंडलीकरणादाविष्टसाधनत्वावाधेनेष्टसाधनत्वविध्यर्थता १९

ग्रहे तेषिन्न वाक्यार्थमार्गायुक्ष्यान्व ष्पकत्वेषेष्टापत्तेः स्वर्गकामो मेऽस्त्विति कुर्यादिति वाक्यजन्यबोधेव
स्वर्गकामनाया मेऽस्त्विति कर्तव्यतादि निष्टकत्वेव्यत्ययेजनकत्वाभावेन तदर्थबोधे न तद्वाक्यार्थमार्ग
णयोपपत्तेः न चेष्टसाधनत्वस्य विधिप्रत्ययार्थत्वात्प्रयागमे स्वर्गकामो यजेते त्यादिवाक्याद्यागादौ
ष्टहेत्वनुपपत्तिः तत्राभावगोचरद्वेषवेदितसामग्र्यसंभवात् यागाद्यभावस्यानिष्टकारित्वपादिष्ट
साधनत्वाभावादिष्टस्मृतेन तद्बोधकप्रमाणाभावेन तज्ज्ञानवदितसामग्र्या अपि भवत्सतेऽ
द्वेष्टत्वादिति वाच्यम् इष्टसाधनत्वस्य विध्यर्थत्वाविरहेपि स्वर्गसाधनत्वेन साधनेन स्वर्गकामत्वधी
ना हृत्ति साध्यमिति तद्वाच्यबलात् स्वर्गकामकृतिसाध्यत्वान्वयितावच्छेदकतया स्वर्गसाधन
त्वस्योक्तविधिजन्यबोधे भानात् यागादाविष्टसाधनत्वज्ञानादेव प्रवृत्तिनिर्वाहात् इत्थं च संध्या
वंदनादौ तत्कालावच्छिन्नशौचादिकमेवाधिकारो न तु फलकामनापि अतः फलकामनाशून्य
स्यापि शौचादिमतः संध्यावंदनाद्यकरणे प्रत्यवायजनके फलकाकामनस्यापि तत्राधिकारित्वे
न तु न्यस्यानधिकारितया तस्य तदकरणे न प्रत्यवायमावहेत न च तव मते स्वर्गादि
फलकामनायाः कदाचिदसंभवेपि नवकाभावत्रपफलेनियमतप्रवेच्छासंभवत्वेनेति न चेत्

गौ
मु·
१९

वादिमतःसंध्यावंदनाद्यकरणस्यप्रत्यवायजनकत्वात्तत्परिजिहीर्षितावद्यंमतंनरकाद्युपस्थितै
वतत्रभावाज्ञानेनतदिच्छाविरहोपपत्तेरित्याहुःतदसत्तथ्वेमादेवस्यतामभावविरोधितयाति
प्रामाणिकत्वपानरकान्वेताभावस्यैवप्रायश्चित्तसंध्यावंदनादिष्टसाधनताज्ञानाच्चोदितपद
त्रिसाममप्राप्तसिद्धेःकारणांतरकल्पनापेक्षयागुरुत्वसंबंधेसमसाधारणसाधनताज्ञानस्यैवसर्व
त्रप्रवृत्तिहेतुतेतितत्तेतिदंडादृष्टस्यादिप्रतीतिबलात्तत्तद्रूपसंबंधविशेषरूपस्यतेसमसाधार
णसाधनत्वस्योपगमेनकृत्यौरवगौरवस्याभावाच्चेतिनित्यस्यतेषांचादिफलकामनयोरधिका
देवैरपिप्रत्येकमेवतयोरधिकारतानन्नमिलितयोरितिफलकामनाशून्यस्यापिशौचादिमतो
धिकारितयानस्यापिनित्याकरणेप्रत्यवायजनकत्वत्वात्संध्यावंदनाकरणेनप्रत्यवाय
नतेऽधिकारैकदेशशौचादिमत्त्वमेवसहकारिततफलकामनापितदनुवेपिसत्यवाहोन्य
त्रैःसर्वसिद्धत्वात्परेन्तमेवलितानाधिकारात्पगमेशौचादिशून्यफलकामनावतोदेवलित्याक
रणेप्रत्यवायपरिहारितैरसंख्यतपवतिमकाम्यजन्यतोव्रतादौफलकामनयाथाधिकारवत्सस्यसर्वसि
द्धतयाशौचादिमतःफलकामनारहितस्यतदकरणेप्रत्यवायजनकतानीतिस्मपरेनवैत्यत्वतेदेने १९

तिशेषकामामागणानरोधेनेष्टसाधनत्वस्याविध्यर्थत्वमावश्यकं इति साध्यत्वादिमतिवैलक्षण्येन वेदता
दौ इति साध्यताद्यभावस्य नञो बोधनेन तद्वाक्यस्याप्रामाण्यापत्तेः इति साध्यत्वादिमतिवैलक्षण्येन वेद
नादौ इति साध्यत्वाद्यभावस्य नञो बोधनेन तद्वाक्यस्याप्रामाण्यापत्तेः इति साध्यता च विधित्वं लिङ्
त्रिकं तदंतं नञो कारे पि इति तेन व्याख्यातार्थं सामान्येन यागविधिप्रपंचास्यापि तत्पर्यं इति यागपदे न्यादेः इति तेः
प्राकानकल्वभानस्यावश्यकत्वात् यागादावपि इति साध्यताभानात् इति साध्यतायां विधित्व
रिति नञ्का लतत्रस्य तथा विशेषितं इति साध्यताविषयकस्य शब्दजंकत्वात् नस्य याद्यबोधोत्तरमेव
स्वीकरणीयो याविधिवाक्यस्य वाद्बोधनतः सा तात्त्वनिर्वाहात् प्रत्तवा साध्यतासंबंधेनैवाख्यात
सामा — र्थः इति तेः क्रियायां विधिप्रत्ययजन्यबोधे भाने प्रवर्तकाविकोषोपिय साध्यतासंबंधं इति
प्रकारविकाक्रियेत्यैव न वल गरिस्यले श्राख्यातार्थं इति तेः क्रियाविशेष्यतयैव भानमिति व्युत्पत्ते
ल्यु त्वात्वदेते नेत्यादौ न तस्याः क्रियाविशेषणतया भानसंभवः इति वाच्यं व्युत्पत्तिवैचित्र्येणत
दुपपत्तेः शंकाभेदेपि व्युत्पत्तिभेदे बाधकाभावात् अतएव शाब्दीने राख्यातार्थ इत्यैव इति तेः कर्मप्र
त्ययस्थले क्रियाविशेषणतयाभानसंभवेयतेएवं कवित्याकादावितस्ये यागाग याकादौ लौकि

मु.

कश्यमाणादेवक्तनिष्ठाध्यताबोधोनिर्वहतोनिवर्दंनिनकलंजंभक्षयेदित्यादिनिषेधविधेः श्यामा
गपानतोयेनबलवदनिष्टाननुबंधित्वस्यापिध्यर्थप्रवेशः निषिद्धेपिकलंजभक्षणादौ तस्मादिह
येष्टसाधनत्वसत्वेनतदभावस्यनज्ञाबोधनेश्यामाएपानुपपत्तेः बलवदनिष्टाननुबंधित्वस्यवि
धित्वेतस्यैवाभावोबलवदनिष्टजनकत्वंबोधितितन्नकर्मण्यवाधितोबोध्यतइतितत्याश्यामायायोप
पत्तिः बलवदनिष्टाननुबंधित्वस्येष्टसाधनताविशेषणतयाबोधेव्यत्वेविशिष्टाभावस्यैकश्या
ष्टबोधेभावेनैतयोर्विशेषणाभावाद्यन्तोः बाधितः कलंजभक्षणादौविशिष्टाभावबोधानेनतरमे
वतल्लिंगकानमावगमोबलवदनिष्टाननुबंधित्वस्यतदननुबंधित्वाभावः प्रवर्त्तकमिवनिवर्त्तकमं
पिज्ञानेचुत्तिवाकात्पर्येपर्यवतनस्मात्तात् तस्मात्तेवननाइशाभानेपदार्थैकदेशानयेनरवि
शेषणतयावोपस्थितत्वेननञर्थविशेषणतयानिष्टाननुबंधित्वान्वयासंभवात् बुद्धीनोदि
ष्टसाधनत्वविष्यविशेषणाभावेनिगमनाविरहान्नप्रयोगेवबलवदनिष्टाननुबंधित्वस्यावाच्यत्वे
नचबलवदनिष्टाननुबंधित्वस्येष्टसाधनत्वविशेष्यत्वेविधिवाक्यजन्यक्रियाविशेष्यकेष्टसाधनता
तान्नामेभवात् क्रियागोचरवाधकोद्देश्यविधिवाक्यजन्यबोधेनचरमिष्टसाधनत्वप्रकारक १६७

ष्टिकाणे विशेष्यकत्वांशे तत्कल्पनीयम् इति तदकल्पनप्रयुक्तलाघवमेव केवलनिष्ठानन्वये यदि तस्य
विशेषणतावच्छेदकं निगमकम् इति वाच्यं क्रियायां केवलवद्निष्ठसाधनत्वज्ञानस्यापि तत्र चेच्छाहेतुतया
केवलवद्निष्ठसाधनत्वस्येष्टसाधनत्वविशेषणत्वमते क्रियाविशेष्यकतत्त्वकारकज्ञानानन्तरं स्वर्गक
त्वमेव यत्तथात्वमत्तद्वयेकल्पनासाम्यात्। यदि च केवलवद्निष्ठसाधनत्वमेव हेतुः स्यात् तस्मिन्ने
च्छा सति वैयर्थ्ये केवलत्व। इष्टसाधनत्वज्ञानमिच्छाहेतुस्तदोक्तविशेष्यविशेषणभावो विनिगमक
स्संभवेऽपि विशिष्टस्य वाच्यत्वे गौरवे विपर्यये वा लाघवेन तद्विधायकत्वं तु नैव प्रमाणप्रसंगः इति श
क्तिभेदस्य गौरवे केवले इष्टसाधनत्वादौ शक्त्वोपगमः प्रातिपदिकः। मणिकृतापि तत्र केवलवद्निष्ठ
साधनत्वस्य भाने लिङ्गत्वेन तद्भाने विशिष्टशक्तिकल्पनेन संभवति विशिष्टशक्तौ विशेषणविनिमि
केन विनिगमकेन तु विशेष्यविशेषणभावसत्त्वात्। ननु तद्धर्मप्रकारेण पदार्थविषयकशाब्दबोधे तत्त्वविशि
ष्टशक्त्यवच्छेदकपर्याप्त्यवगाहिज्ञानस्य हेतुत्वात् अन्यथा विशिष्टस्वर्गादिवाचकस्वर्गादिपदा
द्धि नालतत्त्वेन केवलस्वत्वत्वादिप्रकारकशाब्दबोधापत्तेः यदि च केवलसुखत्वादिना स्वर्गादिरूपस
त्वबोधोत्तरस्वर्गोपस्थितेरेव स्वर्गादिपदादिष्यते एवं नेष्टसाधनत्वेन बोधे विशेष्यत्वं शक्तिविरहादिति
पत

अं
मु०
१६३

निशाव्याप्तावच्छेदकतायाएतस्य वगाहित्वमन्यथा गौरवात्तेन न द्राएव वलवदनिष्टाननुबन्धित्वविशिष्ट
इष्टसाधनत्वस्य शब्दतात्पर्ये पेन निष्टवैविधसाधनत्वस्य वलवदनिष्टसाधनत्वग्निपतत्वेन नदसः
धनत्वविशिष्टत्वेन विधिप्रत्ययार्थत्वात्तस्य स्वत्वार्थमात्रिवीर्ह्यवयज्ञपेन स्यादिष्टहावकत्वघ
टितहिंसा ततग्गानाक्रांत तयावलवद्दुःखाजनकत्वमितिमन्तानतदेनदसतन्नयास्तति पेने
नाग्निकप्रश्नन्निवारणाय वलवद्दुःखाप्रयोजकत्वज्ञानसैवप्रष्टाग्निहेततायाउपगतव्यतया
तसैवचावधर्पतायाश्रवश्यकत्वेन पेनेनद्राथानत्कतेवप्रामाण्यप्रसंगतात्तस्यात्पपेत
स्याहिंसात्तविरहेपिश्रभिचारतयानवकजनकत्वस्यफवीरत्वाच्चयज्ञप्रभिचवत्तिनस्यवैरिव
प्रगोचवप्रवलकामनाविशिष्टार्थतयानाहृशाकामनाविशिष्टसैवश्रकपस्यवलवद्दृषवि
षयाजनकत्वरूपवलदनिष्टाननुबंधित्वतदकद्वेषानवयात्राहृषाकामनाविशिष्टहेत्निवल
वत्तद्वेषाविषयाजनकत्वेश्रुतिवाक्यात्प्रत्येतव्येतच्च पेनेऽवाधितमेववैरिवयेडत्कटरागव
तत्तजन्यवप्रवलवद्द्वेषानयज्ञाताहृशानवकस्यैवैरिवधोत्कटकामनाविशिष्टहेत्निद्वेषावि १६३
वयनात्ततनत्येकदेकद्वावर्ज्ञमातृघोरेकाभावस्याप्त्यनवमपद्दविशिष्टहृद्गोमिच्चाणांमलाभि

दिपदाव्यवहितोत्तरवर्त्तिघटादिपदत्वं वाकांक्षा ताद्रूप्येणैव नाट शाब्दकत्वाश्रयि
श्राकांक्षाविरहात्प्राप्तिः कार्यतावच्छेदककोटौ वक्तव्याव्यवहितोत्तरत्वानिवेशा
न्नीलाकांक्षाज्ञानयोः पदस्य जन्यबोधे व्यभिचारः यत्र संनेः सत्यासत्ताधारणविशे
षणपदस्य विशेष्यवाचकपदाप्रकृतिकविभक्त्यप्रकृतिकत्वरूपविरहः तद्विभक्ति
पदाहितत्वमेव तादृशात्मपदार्थोपयिकाकांक्षा विशेष्यवाचकपदनिष्ठविशेषणवाच
कपदाप्रकृतिकविभक्तिप्रकृतिकत्वं तु ननु तथा नीलघटमानयेत्यादावसंभवादिति त
दसत् विशेष्यवाचकपदाप्रकृतिकत्वस्य तादृशपदानुत्तरत्वरूपस्य तदुत्तरत्वेनास्य
तिसंधीयमानत्वस्य वा नीलो घट इत्यादौ नीलादिपदसमभिव्याहृतविभक्तेः घटा।
दिपदसमभिव्याहृतविभक्तिभिन्नतयाः सत्वात् अथ विशेष्यवाचकपदोत्तरागृहीतविभ
क्तिविभाजकधर्मवद्विभक्तिराहित्यस्य विवक्षणान्न दोष इति चेत् न हि विभक्तित्वादि
कमज्ञानतः पुरुषस्यैतादृशार्थं ज्ञानासंभवाच्छाब्दबोधानुपपत्तिः नीलो घट इत्यादा
वपि सुपदस्याप्यदर्शनादिभ्रमदशायां तादृशशाब्दबोधानुदयात् नीलसुघट इत्यादा।

शु वापिघटादेः स्वपदत्वादिप्रसङ्गात् द्वितीयोक्तस्य स्वरूपतो विरुद्धविभक्तिवाहितस्या
५ प्रयोजकत्वात् अथ नीलो घटः नीलघटादिद्विविषयको यत्साधारणं स्वीयं स्वपदभिन्न
पदोत्तरत्वविशिष्टस्वोत्तरत्वादिरूपाव्यवहितोत्तरत्वसंबंधेन नीलादिपदवत्स्वं य
तघटादिपदत्वमेव तथास्त्विति येन नीलघटरूपमित्यादिवाक्यसाधारण्णाद्वयोर्येनता
न्याटष्टात्राकांक्षायाः समासस्थलेउपगतत्वतयाउपदर्शितसमासव्यासैधारण्ण
नुगताकांक्षानुसरणस्याप्रयोजकत्वादिति अथ नीले घटमानयेत्यादौ नीलादेर्घटा
त्वपोपगमे नीलादिपदोत्तरविभक्त्यर्थकर्मत्वादेः कुत्रान्वय इति चेन्न कुत्रापि विभक्तिः
पदस्य साधुत्वार्थमेव प्रयुज्यते अभेद एव वा विशेषणविभक्तेरर्थः अभेदसंसर्गमर्या
दया भानं समासस्थले एवं तत्र लुप्तविभक्त्यनुसंधानं विनापि शाब्दबुद्धेरनुभविकत्वा
द्दितिवदंतिग्रंथैतन्मते अभेदाद्यदिभेदत्वावच्छिन्नाभावसत्ता । प्रसिद्धिः यत्र भेदप्र
तियोगिताकोऽभावस्तदा नीलं जलमित्यादिवाक्यस्यापि प्रमाणत्वापत्तिः जलादौ हि
त्वादित्वानीलभेदाभावसत्त्वात् नीलभेदत्वावच्छिन्नाभावस्य विभक्त्यर्थत्वे नीलादिप ५

यथा गोनेन दृष्टेन बलवद्द्वेषविषयदुःखजनकत्वप्रतिसंधाने [illegible] भावस्यापि प्रसङ्गे । तथा बलवद्द्वेषवि
षयदुःखजनकत्वज्ञानावच्छिन्नाभावस्य वा सम्यग्ज्ञात्वान्नालोकादेस्तेषोः न्यपुरुषस्य पुरुषान्तरे [illegible] तिशोको य
बलवद्द्वेषदुःखजनकत्वाभावस्य प्रत्ययासंभवात् नानुदुःखजनकत्वे प्रत्यभावे वाऽदृष्टशान्तिस्वी
कारेऽपि विशिष्टशान्तिस्वीकारपरित्यागात् एवं पयोऽकटयोगो यदा नेयानोत्कटद्वेषस्तदा न्यफले
उत्कटरागदुःखापातजन्यदुःखहेतुफलांतरेऽनुत्कटद्वेषेन किंचिद्दोषकमिति वैविध्ये उत्कटराग
द्वेषाभावे स्वयं नेजन्यतज्जकेवलवद्द्वेषोऽदृष्टपवादपवस्वस्त्वाफलविषयोत्कटरागहानिरेतदुपायगोव
रोत्कटरागसामग्रीतद्वेवनज्जन्यतयाज्ञाने विषये प्रत्युत्कटद्वेषविरोधिनो न पापिनरकैरिव धयोरे
कतरेष्प्रतिरोधेन तस्य द्वेषतत्ताग्रहदशायां तयोर्बलवद्द्वेषसामग्रीयोऽग्रगयत्नेभवपवयत्नदोहोगपकुवा
नस्य नस्यनवकामसाधनतयामाहिंसादित्यज्ञावैयर्थ्यहिंसैव विवक्षितेति शेषेन सम्यनरके साधनतो प
पादवेनदृष्टेनतावता पिश्वभिस्यपृविधयातप्यानवस्यऽवीरहातत्र घ्र द्वेषः शक्तिमबलव्यानिष्ठा
साधनत्वानिमैकैनकाचिदिपिभ्यन्तन्यवोधोपगमेसेतंक्कागमालभेतेत्याक्षावपितत्परित्याग
संभवात् सविरोधेन न हिंस्यादिति सर्वं संकोचो न स्यादिति सांख्यमतमेव साधः यदि निवेदस्यादेवं

ग्रं. सु. १६४

षिद्धेयेनब्राह्मणोभोद्यपिदंद्यतांतत्रैकोऽपित्यादेरेतस्यसामान्यविधेर्विशेषेणतत्परत्वमुत्पाद्यनिषिद्ध
मितिमाहस्मादित्यत्रैतकोषः सूक्ष्मवाक्यविरोधकायनयम्भवेनोत्सर्गिकर्यपरित्यागइतिदे
मानिषेधेनैवोपपन्नेनस्यैतत्वागोमालभेतेत्यादौविधिप्रत्ययस्यबलवच्छास्त्रसाधनत्वग्राहिता
गहत्वग्राहकः श्येनयागपाकादिजन्यश्रमादावपिकदाचित्कस्यचिद्बलवद्द्वेषोदयात्तत्र्जनपवेतत्या
दावशमाणपश्मेगोऽदर्वारः यत्नबलवदनिष्टसाधनत्वेनलौकिकाविध्यर्थः किंतनकलंजंभक्षये
त्यादिश्रुतेः प्रामाण्योपपत्तयेवैदिकलिङः पवनदर्थेकतानतत्रापिबदनिष्टनरकमेवताहृध्येण।
र्थः श्रुतस्योत्पन्निनांतरीयकश्रमादेः कदाचिद्द्वेषविषयतयागादौविध्यर्थबाधेऽपिनदपिनया
कनत्वेनोतेत्यादैवैदिकवाक्यस्यबलवदनिष्टाजनकत्वानिषेधपरत्वेविनाप्रामाण्यानुपपत्तेः त
त्रापिरागजनकत्वविध्यर्थः तदभावेनजात्वोध्यतइतिवेनरिकरणात्कामाकोत्रषेोदित्यादि
ज्योतिः शास्त्रवचनस्यनैकः पर्वतमारोहेदित्यादिवाक्यस्यकागतिः तत्रापिकिंशिधानम्बदनिष्टसा
नयनत्वस्यविधिप्रत्ययार्थत्वंपार्थत्वेशास्त्रानन्यप्रसंगः [illegible] पपत्तिश्चसम्बन्धदंतिद्धेषाविषयेष
यन्नावच्छेदकत्वेनावलंबितनदवकत्वाचाश्रयसाधनतानावाच [illegible] लमपनियोगिता [illegible] भावच्छेदेनाहृणा

प्रा.
श्चि.
२५

मृतो विप्रा इति प्राजापत्यस्यानेह द्वादशानो भोजनमुक्तं तन्नियतविषयं यच्चद
शपणमुपाधि नैव प्राजापत्यव्रतानुमुक्ते चान्द्रायणे [illegible] प्रत्येव [illegible] स्तथैवा
व मिश्रविदोषपरिहृत्वं कृच्छ्रमासत्रयं तथा विप्रनैमित्तिकानां कृच्छ्राणां तो चैवक
र्मणि इत्यादिना पशुर्व्यानामभावे चरवः स्मृता इति तदपि चान्द्रायणमासश्रयध
न कृच्छ्रे मासत्रयं तथेति कृच्छ्राहके प्रत्याम्नाते तदपवादि [illegible] मूले विषये चान्द्रा
यणोविधिः कृच्छ्रेरिति दर्शितं तत्वादि त्वलमति प्रपंचेन प्रकृतमनुसरामः यस्त्व
भ्युदयकामो धर्मार्थकाम्यनियोगानि च्छत्यर्थमेतच्चान्द्रायणमनुतिष्ठति तस्यानः
प्रायश्चित्तार्थमसौ चेदसालोकं स्वर्गविशेषं प्राप्नोति एतच्च [illegible] वाभिहि
येन एकमासाविपापो विपाप्मा सर्वमेनो हन्तीति द्वितीयमासाद [illegible] पूर्वानद शा.
पवानात्मानं चैकविंशं पुनाति सेवत्सरमासा चेद्रमसः सलोकतामाप्नो
तीति गौतमस्मरणात् किं केवलं कृच्छ्र [illegible] काममहनीप्रियमाभ्रयात् तथा
एतत्कृत्वा [illegible] समाहितः यस्त्वभ्युदयकामः प्राजापत्यादि कृच्छ्रा

पातकपदाभिधेयचांडालादिस्त्रीगमने द्विरभ्यासविषयं वा । तत्रत्तानां कृच्छ्राद्धमुदि
ष्टमत्तानां दैवदहयमिति । सकृदुद्दिष्टं वेगमने कृच्छ्राद्धविधानाद् अभ्यासे द्विवर्षत
ल्प षडिहकृच्छ्रविधाने प्रक्रमेणार्थस्य समेतवतो के । यदभ्यासकृदभ्यासेबुद्धिपूर्वे म-
यं महत । तत्र पदे हकृच्छ्रेण महतः पातकादूनत्वादिति तदुपपातकाद्यावृत्तिवि
षयं । तथा सत्ताव्यादैवदहयमिति यमोक्तं दैवदहयविषयभूतपातकाद्यावृत्तिविष
यं वा । यस्तत पसमसमर्थो धानमसदह सुमसदह सुमकृच्छ्रादिव्रतानि हिरण्यमभो
जनदानेन संपादयेत । यथाहिसम्वर्ते । कृच्छ्रे ये वाथ कृच्छ्रे त्रिगुणमहत्सूक्तैर्वा देवैर्वा
तीर्थे च वा विंशाच्छतं नेति गुणितं गणितानां विंशति स्यात्सत्तरा के । कृच्छ्रेषु येन नाथ्ये भु
वति षडयिकाविंशतिः सैव दीना हाभ्यां कोश्रणा स्यात्तपसि कृच्छ्रावलो भोजने-
द्विप्रसंख्यानितिप्रहरदति सर्वत्र समेवं यनीये इतीयं कृच्छ्रातिकृच्छ्रः प्रत्येकं व्रत
पत्पादिवसक संतन्याविदद्विशाणोमशेषभोजनं भवति । यत्रच चान्द्रं विशति मते भोगि
ते विप्राद्याद्य बाबा भोज्याः पावके प्रियतैवत्र प्रयाणापान्त्रीकाचि [illegible]

मि॰
ताव
२५

माचवैतदितिषड्गुणानन्तेऽभिधानात् चांद्रायणापराकाकाद्यं तिकृच्छ्रास्तु प्राजाप
त्यत्रयात्मकाद्वादशवार्षिकव्रतस्थाने विंशात्तत्रयं कृच्छ्राग्रहेयाः तत्स्थल्याश्र
याःस्त्वपेन्नादयोसिह्मणोः प्रतिपातकेषु नवतिसंख्याश्चांद्रायणादयः तत्समेषु
तस्मात्तकपदाभिधेयेषु षष्टिसंख्याउपपातकेषु त्रैवार्षिकविषयेषु त्रिंशात्संख्या
ख्याः त्रैमासिकेतु गोवधव्रतस्थाने गोमूत्रस्नानादीनि कर्तव्यतावाहुल्याच्चांद्रा
यणादित्रयं मासिकव्रतेतु योगीश्वरोक्तपकमेव चांद्रायणादित्रयं मासिकव्र
तेतु योगीश्वरोक्तपकमेव चांद्रायणादिके येतूदवामादिप्रत्याम्नायास्तु सर्वव्रति
णाएव शक्तौविशेषु पुनः प्रतिपदोक्तप्रायश्चित्तानुसारेण प्राजापत्यपादादि
ष्टमायोजनीये श्राद्धनीपुनस्त्रांद्रायणादिकमित्यतहिंगवलेवनेनात्मयापि
कृत्स्नेनाकार्याः यानेत्र्हेहस्मृतिनोक्तेन तत्प्रभृति यत्किंचित्पातके चोपपातके
नावसर्वत्रैयत्नकृत्वा वनाहिगुणांभवेदिति तत्र हेयपरदारसनियोनसंकीर्णदी
विकर्पमांतविषये तथा त्रैमासिकादिविषयश्चनोपपातकाद्युनिविषये वा

मासिकं कृच्छ्रमितनीतिमास स्तगास्त्वेषोतिचतुर्विंशतिमतेभिधाना यतत्त्वैवं कैकंयाम
मन्नीयकस्टं यमलकपरिमितं कैकयामं प्रत्येवेदितव्ये याणिसृतान्नभोजनपदे
प्रत्येयेतद्द्वयमेव प्राजापत्यस्य षडुपवासतुल्यत्वात् ततंद्विगुणितात्स्वापिकृच्छ्र
स्य यो पिनवस्तदिने त्रुपाणिभूयन्नस्य भोजनेनत्यापिनैरंतर्येणाद्वादशादिवसात्
श्रीनीकेमानिशा द्वादशोपवाससमानप्राजापत्यद्वयतुल्यत्वात् प्राजापत्यस्य
वे षडुपवासतुल्यत्वेयुक्तमेव तथाहि प्रथमेत्र्यहे सायंतनभोजनत्रयमित्येवा
कोपवासः संपन्नः द्वितीये त्र्यहे प्रातःकालभोजनत्रयवर्जनेनापरस्म तथायाचित
त्र्यहेपिसायंतनभोजनेनान्यस्मिन्नेवंनवभिर्दिनैरुपवासत्रयं ततस्त्र्यन्त्यत्र्यहेचोपवा
सत्रयमितियुक्तं षडुपवासतुल्यत्वं एवमेकादशगोदानसहितत्रिरात्रोपवासा
त्मकगोवधव्रते प्याहुः एकादशप्राजापत्यास्तावन्तो ब्राह्मणोदवासादयः प्रत्या
म्नायामास पयोव्रतेनत्र्याहं प्राजापत्यद्वयेपराकात्मकोपपातकव्रते प्राजापत्य
त्रयं पराकतप्तातिकृच्छ्रसान्तपनमहाकृच्छ्रत्रयं चरेत् सोतसर्वापद्दं मया कौयने

मि॰
ताव
३२

पातकेषु तत्समापनीति षष्ठं प्राजापत्याः प्रत्याम्नायाश्चये न्द्रदयस्तावन्त एव तथाच
तुर्विंशतिमतेऽभिहितं जन्मप्रभृतिपापानि बहूनि विविधानि च कृत्वा वीकजन्म
हत्यायाः षडब्दं कृच्छ्रमाचरेत् प्रत्याम्नाये गवां देयं समापनीति पतनाधाने तथाष्टा
दशलक्षाणि गायत्र्यावा जपेद्बुधः इति इदमेव द्वादशवार्षिकव्रते द्वादशादिने
दैकैकप्राजापत्यकल्पनायां लिंगं एवमुपपातके त्रैवार्षिकप्रायश्चित्तविषय
भूते पुनर्वति प्राजापत्यास्तावन्तो वा प्रत्याम्नायाः त्रैमासिकविषये पुनः सार्द्धाः सप्तप्रा
जापत्याः प्रत्याम्नायाश्चयेहूदवामादयस्तावन्त एव मासिकव्रतविषये पुनः सार्द्धप्राजा
पत्यद्वयं तावानेव च प्रत्याम्नायाः चान्द्रायणविषयभूते पुनरुपपातके प्राजापत्य
चतुष्टयं तदशाक्तस्य प्रत्याम्नायस्तावानेव यत्तु चतुर्विंशतिमतेऽभिहितं अष्टौ वा
द्वादशा वा दद्युः प्रत्याम्नायविधौ समेदिति तद्विलपतितः पिपीलिकामध्यादि चान्द्रायण
प्रत्याम्नायविषये मासातिकृच्छ्रविषयभूते पुनरुपपातके सार्द्धप्राजापत्याः प्रत्या
म्नायाश्चयेनवादयः तावन्त एव प्राजापत्ये तु एकादशाहातपने द्वे पराके तु

षिकशातत्रयं वे । धेन्वाच मद्‌वंमते प्राजापत्यक्रियाशक्तौ धेनुं दद्यादिति नाम यः ये
नोऽभावे दातव्यं तन्मूल्यं वा न मे शाय इति मूल्यार्थमपि निष्कं न दद्यात् देवा शक्त्या पंच
याद्वयं गवामभावे निष्कं समं दद्यात् पादं पञ्चेति स्मरणात् मूल्यदाना शक्तौ
तुल्येन चोदवासः क्रमेण तत्राप्यशक्तौ गायत्र्या जपः षड्विंशतिमते व्याकार्थैः
हेक्कोऽयुतेन गायत्र्या उदवाससमस्तथैव च धेनुप्रदाने विप्राय सममेतत्तत्पुमिति
पराशरस्मरणात् यत्तु वृद्धविंशतिमतेऽभिहितं गायत्र्यास्तु जपन्कोटिं ब्रह्महत्यां
व्यपोहति लक्षाशीतिं जपेद्यस्तु सुरापानाद्विमुच्यते पुनाति हेमहर्तारं गायत्र्या लक्षम
प्तति गायत्र्याः षष्ठिभिर्लक्षैर्मुच्यते गुरुतल्पग इति तद्वादशवार्षिकवल्लविधानत
स्योक्तेनष्टं प्रशक्तविषयमिति न विरोधः एवमन्यपि देवं तेनैव प्राणाया
मशतद्वयं तिलहोमसहस्रं वेदपारायणं तेषामादयः प्रत्याम्नाया विंशति
मतादिशास्त्राभिहितः पिकविधानगणेनाभिहिता एकैकस्य बोद्धव्याः प्रायश्चि
त्तके प्राजापत्यानां तावंतो धेन्वादयः प्रत्याम्नायाः

शोधयेत् तथा व्रतमकृच्छ्रमपि कृत्वापि तेनैवोक्तं यदकृच्छ्रो द्विरभ्यस्तः पातके
भ्यः प्रमोचयेत् त्रिरभ्यस्तो यथान्यायं शूद्रहत्यां व्यपोहतीति उशनसा चोक्तं यच्च
क्तं यत्र वा नोक्तं सिद्धपातकनाशने प्राजापत्येन कृच्छ्रेण शोधयेन्नात्र संशयः
ति एतानि च प्राजापत्यादीन्यनादिष्टेषूपपातकादिषु सकृदभ्यासापेक्षया व्याख्या
नि वा योजनीयानि तथा व्रतादिष्वनतेष्वपि महापातकादिष्वभ्यासापेक्षया योज
नीयानि व्रतमेवोक्तं यमेन यत्रोक्तमित्यादि गौतमेनाप्युक्तानि कृतीनामेषु ग्रहार्थे म
वेषा याजुष ग्रहणान्नत तथा यदपि तेनैवोक्तं द्वितीयं च विभायदास्म महापातकेभ्य
श्च प्रकृते तस्मात्प्रमुच्यते रत्नकादाचविनाम वै स्माद्देन सोमपानशति तदपि महा
पातकाभिप्रायं न च महापातक मध्यकानिष्कृतिकं संभवति तस्मादनिष्कृतिकेष्व
पि प्राजापत्यादयो योजनीयाः तत्र द्वादशवार्षिके व्रते द्वादश द्वादश दिनात्मकैः का
प्राजापत्यैः परिकल्पनं गणय माने प्राजापत्यानां षष्ठ्यधिकं शतत्रयं द्वादशवार्षिके वैका
लिकमन्त्रजपं भवति तदशक्तौ नाचत्वारो वा धेनवो दातव्याः तदसंभवे निष्काणां षष्ठ्

पातकमभिहितं श्रीनिवृत्तास्तु पापानि गुरूण्यरुतनराणि च कृच्छ्रातिकृच्छ्रचान्द्रायणैः शोध्य
न्ते मनुवचनैर्विहितत्रयाणामसमुच्चयः प्रतिपादितः उपपातकानां हेतुसमुच्चय उक्तः उ
पिपातकेनोऽविशुद्धानां पापानां महतामपि कृच्छ्रचान्द्रायणैश्चैव सर्वेषामप्रायश्चित्तमिति उ
विहितस्वरूपमानतकं गौतमेन च कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तमिति विस
दृशकरणेनैव विनिर्दिष्टास्ताः कृच्छ्रातिकृच्छ्रयोः प्रविना चान्द्रायणस्य तन्निरपेक्षता
इति याज्ञवल्क्येन च त्रयाणामसमुच्चयः केवल प्राजापत्यस्य तु निरपेक्षत्वं च तद्विधानमतेऽभि
हिते लघुदोषे त्वनादिष्टे प्राजापत्यं समाचरेदिति गौतमेनापि प्राजापत्यादेर्निरपेक्ष
त्वमुक्तं प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्यो भवति द्वितीयं चरित्वा यदन्यन्महापातके
भ्यः पापं कुरुते तस्मात्प्रमुच्यते तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसो मुच्यत इति महापातका
दृते त्वभिप्रेतं मनुनाप्युक्तं पराको नाम कृच्छ्रोऽयं सर्वपापापनोदन इति हारीतेना
प्युक्तं चान्द्रायणं पावकमम्बुबलापुष्करपवत्वा सर्वाश्चैवानुगमनं सर्वेषामप्येषा
मे तथा गोमूत्रं गोमयं दधि सर्पिः कुशोदकं एकरात्रोपवासश्च श्वपाकमपि

मि
ताव
२११

तेमहापातकिनोयेहेतस्त्वावकीर्णिनः इतिमत्स्यपुराणात् जाबालेनाप्यत्रविशेषउ
क्तः आरंभेसमवेकृच्छ्राणांसमासेनविशेषतः अन्येनैवद्वितीयाहाज्जौनजुहुयाद्याहुती
पृथक् श्राद्धेकुर्याद्व्रतानेनवयोहिरण्यादिदक्षिणांतिर्यमेनाप्यत्रविशेषोभिहितः प
त्वाञ्चपाणिहन्तिस्वस्नानेवागतपादिते नैमित्तिकानांसर्वेषांतथाचैवावकीर्णनि
नि तथागावाभ्यंगेषिपिवाभ्यंगेनोलूलमत्तलेपने व्रतस्यैववर्जयेत्सर्वेयच्चान्यद्वत्तरा
गकृदित्येवमादीनिकर्त्तव्यतानातसमंततादन्वेष्टव्यं एवमनेनविधिनाव्रतंगृहीत्वा
वर्षपर्यन्तसमापनीयं अन्यथात्रप्रत्यवायः पूर्वंव्रतंगृहीत्वातत्तनाचैरकामतोहियः
स्त्रीवन्नभवतिवोडशलोकस्तत्पापैवजायते इतिजाबालेयस्मरणात् रम्पलक्षणंचेत
स्तत्रसकविनियोगस्यचांद्रायणादेः सकृपसक्षियायलब्धप्रसंगः कार्यान्तरेपिविनि
योगमाह व्रतादिसेषुपापेषुशुद्धिश्चांद्रायणेनच पसोर्य्ययस्यवृद्धेदेनचेदस्यतिसः
लोकतो आदिसेपतरतिश्राद्धेष्वप्रायश्चित्तंनविद्यते श्राद्धेष्वेषुतेषुचांद्रायणेनस्या
द्धिः च्यवाहमन्त्रायपन्थादिभिः कृच्छ्रैरदेवसहितैस्तत्रिरपेतैर्वाशुद्धिः तथाचयाज्ञ

श्मश्रुकेशलोमैरपेक्षितं श्रौतरोमशिखावर्जनमिति कश्चित् तत्र हस्तपादादिवपनादौ
नियमान्निवर्त्तते इति विशेषः पर्षदुपदिष्टव्रतग्रहणे च व्रतानुष्ठानं द्विवमात्रवेष्टुः स
याहकार्ये यथार्हविस्तः सर्वपापेषु सर्वेषां व्रतानां विधिपूर्वकं ग्रहणं संप्रवक्ष्या
मि ग्राम्यस्त्रिर्न चिकीर्षति दिनेन तेन नावश्यमादौ तं च वा पश्चान्नमाचरेत् भस्मगोमयम
दादि पंचगव्यादिकल्पितैः मलापकर्षणं कार्यं वाससा शौचोपसिद्धये दंतधावना
पूर्वेण पंचगव्येन संयुतं व्रतं निशामुखे ग्राह्यं बहिस्तारकदर्शने प्राचमनं न परोमौ
नी ध्यायन् दुःकृतमात्मनः मनः संतापनं तीव्रमुद्वहेच्छोकमंततः इति वृद्धहारीतिस्मृ
माविं कमस्त्रियाप्येवमेव व्रतपरिग्रहः कार्यः केशश्मश्रुलोमनखवपनेन तत्र वा
ग्रयणादिषु तदेवस्त्रियाः केशवपनं वर्जमिति बौधायनस्मरणात् वपनानि स्त्रीणां
हारीतेन विशेष उक्तः राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः केशानां रक्षणार्थं
द्विगुणं व्रतमाचरेत् द्विगुणे व्रत आचीर्णे द्विगुणा दक्षिणा भवेदिति पत्नक्ष्मा
हापातकादिदोषव्यतिरेकेणाप्येवं विद्वद्विप्रानुपर्षदीनां च केशावापने स्म

श्रा.
सटी
२८

वैपांपायनः स्नातोयतिस्त्रीतांदर्शसौरीमिन्नकृतोजलिप्रति एवमन्येष्वपिविशेषाः
पदार्थेषुविकल्पश्चाश्रयणीयोऽशेषविरोधेषुसत्क्रम्यः श्राद्धेष्वाधिकरणान्यायेन
सर्वेस्मृतिप्रत्ययत्वात्कर्मणः जपसंख्यायांचविशेषस्तैनैवदर्शितः कृष्णभ्रंशवर्ज्यमैव
वतस्यचैवाघमर्षणं गायत्रींवाजपेद्द्वींपवित्रींवेदमातरं पातमक्षपातेवापिमद्
सममथवापरं उपांशुमनसावापितर्पयेत्पितृदेवता मनुष्यांश्चैवभूतानिप्राणाश्च
शिरसातत्तर्पयेत् तथापिंडंस्वप्रत्येकंगायत्र्यावाभिमंत्रयेत् तथायमेनापिविशेष
उक्तः अंगुल्यग्रेस्थितेपिंडेगायत्र्याचाभिमंत्रितं प्राणायामपुनःकुर्यात्स्वगात्राभि
मंत्रणमिति प्रतस्त्रभूर्भुवःस्वरित्यादिभिर्गौतमोक्तैरत्रमंत्रणमंत्रैः सहास्माविका
ल्पः यच्चतगाव्यायनसंनेपयोसीमादिभिःपिंडकरणात्सर्वेह्यवशेषाभिमंत्रणात्
क्ते तद्भिन्नकार्यत्वात्समुच्चीयते एतानिचक्रक्षादिवृत्तानियदाश्रयास्मिन्नार्थमत्र
च्चीयते तदात्रैस्त्याद्वैवानस्वर्वकंपरिगृहीतव्यानि वपनेव्रतेचवेदिशिगौतमम
र्यात्र प्रस्तेद्धैतानिद्वयपने वसिष्ठेनापत्रविशेषउक्तः कृच्छ्राणांव्रतहरपाणि

वासोऽद्भिरासीतस्नात्वाश्रीस्थण्डिलेशयइत्येकवस्त्रतायाश्रपिशौचेनपादिनैवेनाभि
धानात् स्नानानन्तरंधौतेनविशेषादर्पितः अपरं हिरण्यवतीभिः स्नानाद्यघमर्षणमे
तत्स्वलेनापिवाधौतमहतंवासः परिधायस्नानाग्नीध्रेनादित्यमुपतिष्ठेतेति स्नाना
नेनाप्युक्तपवित्राणिजपेत् पवित्राणिवाग्रयचमर्षणादेवकृतः स्नुहवत्यसत्यमाद
त्यादिवशिष्ठादिप्रतिपादितानामन्यतमानर्थांविकल्पेनुकालेषुजपेत् सावित्रीवा
सावित्रीचत्रयेविंशंपवित्राणिवशाक्रितइत्तिमन्त्रस्मरणात् यन्नगौनमेनाक्तैसव
यैयाजपेन्नित्यंप्रयुञ्जीतेतितदपिपवित्रत्वादेवोक्तं नत्वनियमाय तथासतिश्रुत्या
नरमूलत्वकल्पनाप्रसंगात् अतएवधीनसामवेदेनगायत्र्यादिकमेवजप्यंपदपि
नमोहमायेत्यादिपठित्वापत्रपवाप्याद्रुतयश्त्सुक्तं तदपिनैयमिकं महाव्याहृ
तिभिर्होमःकर्तव्यः सयमत्वहमिति मन्त्रनाव्याहृतिभिर्होमविधानात् तथाषड्विं
शात्मतेवोक्तं जपहोमादियत्किंचित् कृष्णोक्तंसमवेत्तचेन सर्वंव्याहृतिभिःकुर्यादि
गायत्र्याप्रणवेनवाइति आदिग्रहणादुदकतर्पणादितोपर्थानादेर्ग्रहणं अतएव

प्र॰
प्रा॰
२०८

मायनमुक्तं चतुर्थीप्रभृतिचतुःस्नानेन त्रिरात्रं त्रिस्नानेन त्रिरात्रं द्विस्नानेन त्रिरात्रमे·
कस्नानेन त्रिरात्रमेवमेकस्नानप्रभृतिषु न स्नानः स्नानान्ते यानि सोमचतुर्थीतत्स्नाना
नः परिहितप्रेमस्नाहा यानि सोमपंचमी षष्ठी सप्तमी यथा योत्तिष्ठिहोमः एतमाम्नायपरे
ष्वः स्तनस्ने इमसः समान्यतां समानलोकता सायुज्यं च गच्छतीति चतुर्विंशतिदि
नात्मके सोमायनमभिहितं दशाशास्त्रविषये प्रसवकृच्छ्रवांद्रायणसाधारणीमि
तिकर्त्तव्यतामाह ऊर्ध्वं त्रिषवणस्नायी कृच्छ्रं चांद्रायणं तथा पवित्राणि जपेत्तेषां
गायत्रीं चाभिमंत्रयेत कृच्छ्रं प्राजापत्यादिकं चांद्रायणं वा त्रिषवणस्नानयुक्तं कु
र्यात् एतं च तमकृच्छ्रव्यतिरेकेणान्तरमकृत्स्नायी समाहितः इति मनुना विशेषा·
भिधानात् यत्तत्स्नेन कृच्छ्रेषु षट्सवनस्नानमभिहितं त्रिरह्नो निशि चाप्यतः स
वासा जलमाविशेदिति तत्कृच्छ्रविषये यत्तु नैवं पापायनेन द्वैकालिके स्नान युक्ते
स्नाने हि कालत्रयं वस्यास्त्रिकालं वा हि जन्मनः इति तत्त्रिषवणस्नानाशक्तस्य वेदितव्यं
यत्तु गोमये ... एवं वा नास्त्रैरैदैतत्स्नानाबाधेन पीडयेदिति तदपि शास्त्रस्यापूर्वक

न चैवेद्यः प्रसमश्नीयात्पिंडांश्च प्रसमाहितः चतुरोस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रायणं
चरन् यथाकथंचित्पिंडानां तिस्रोशीतीः समाहितः मासेनाश्नन्हविष्यस्य चंद्रस्ये
ति सलोकतामिति तथा चत्वारिंशत्क्षुत्तमर्धांतत्सूनमेकं ग्रासमेकमेषा यस्यापि सेग्रहा
र्थमस्य ग्रहणं यथाह यमः चीर्णेन पिंडान्समश्नीयान्नियतात्मा दृढव्रतः हवि
ष्यान्नस्य वै मासमृषिचान्द्रायणं स्मृतमिति एषु च यतिचान्द्रायणप्रभृतिषु नचेद्वा
स्य व्रतस्य वर्णमपेक्षितं व्रतस्विशाहिंसात्मकमावनमासेनैनेरं तयोश्चान्द्रायणान्वष्टा
ने यदि कथंचित्तिथिवृद्धिह्रासवशेन पंचम्यादिश्राद्धे भो भवति तथापि न दोषः यदपि
सोमायनाख्यं मासव्रतं मार्कंडेयेनोक्तं गोक्षीरं सप्तरात्रं तु पिबेत्स्तनचतुष्टयात् स्तन
त्रयात्सप्तरात्रं सप्तरात्रं स्तनद्वयात् स्तनेनैकेन षड्रात्रं त्रिरात्रं वायुभुग्भवेत् एतत्सोमा
यनं नाम व्रतं कल्मषनाशनमिति तदपि चान्द्रायणमेकमेव हारीतेनाप्युक्तश्चा
न्द्रायणं मन्त्रकामिस्त्वयादित्यादिना सैनिकमेव्यरूके चान्द्रायणान्यनियाद्यैव सोमायन
मित्यनिदेशादभियानात् यत्तनस्नेनक्रमस्य चतुर्थीमारभ्य कृष्णचतुर्दशीपर्यंतं सो

श्री.
चान्द्र
२०

स्थित्परिमाणलक्षणानि पोयत्नेन वक्ष्योऽनंतो पौर्णमासीप्रवर्तमेदिति चतुर्दश्यां
मप वा ममभिधायपौर्णमास्यां पंचदशग्रासान् भुक्त्वेत्यादिना द्वात्रिंशदहरात्मक
त्वे चान्द्रायणस्योक्ते तत्प्रवादान्तरप्रदर्शनार्थं तमावैविके योगीश्वरादिवचनानुरो
धेन त्रिंशदहरात्मकत्वमुपदर्शितमिति यद्येतन्मावैविके स्यात्तदा नैवं तथैवास्य व
स्वैश्चान्द्रायणानुष्ठानानुपपत्तिः स्याच्चेदगात्तु वर्तनानुपपत्तिश्च चान्द्रायणोत्तरमा
ह यथाकथंचित्पिण्डानां चत्वारिंशाच्छतद्वयं मासेनैवोपभुंजीत चान्द्रायणमथाप
रं पिण्डानां चत्वारिंशदधिकं शतद्वयं मासेन भुंजीत यथाकथंचिन्नियतदिने मध्याह्ने
होत्थासानतथानक्ते दिवसयोः प्रतत्रप्रतरोवा प्रथये कस्मिन्नतः परस्मिन्
द्वादशवातिथैकवारं प्रतयोष्या परस्मिन्नोऽष्टावेत्यादिप्रकाराणाममन्यतमेन शास्त्र
पेनयाभुंजीतेत्येवं तत्सर्वीकास्वोद्धापनमहथादपरे चान्द्रायणे प्रतत्रयोविंशग्रासम
व्यासनियमः किंच पंचविंशत्यधिकशतद्वयसंख्यैवमन्त्राचैते प्रकारा दर्शिताः
ग्रसाद्यवश्यैः समभक्षीयात्पिण्डानमथ्यदिने निश्चिते नियत्मादविषमप्रयतित्वाच्चान्द्रायणे चर

विधिर्बोधायनोक्तः अथातश्चान्द्रायणं तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे वपनं व्रतं चरेत् श्वोभूतां पौ
र्णमासीमुपवसेत् आप्यायस्व समेतु ते यो सि नवो नव इति चैताभिस्तर्पणं मार्ज्जनं होमो
देवस्य त्वानुमंत्रणमुपस्थानं चंद्रमसः यद्देवादेवहेडनमिति च चतसृभिराज्यं जुहु
यात् देवकृतस्येति चान्ते समिद्भिः ओं भूः भुवः स्वः महः जनः तपः सत्यं यशः श्रीः ऊ
र्क् इट् ओजः तेजः पुरुषः धर्मः शिव इत्येतैर्ग्रासानुमंत्रणं प्रतिमंत्रं मनसा नमः स्वाहे
ति सर्वान् एतैरेव ग्रासान् भुंजीत ग्रासप्रमाणमास्याविकारेण चरुभैक्षसक्तुकणया
वकशाकपयो दधि घृतमूलफलोदकानि हवींषि उत्तरोत्तरं प्रशस्तानि पौर्णमास्यां प
ञ्चदश ग्रासान् भुक्त्वा एकापचयेनापरपक्षमश्नीयात् अमावास्यायामुपोष्यैकोप
चयेन पूर्वपक्षं विपरीतमेकेषां एवं चान्द्रायणो मास इति अत्र ग्रासप्रमाणमास्यावि
कारेणेति यदुक्तं तद्बालाभिप्रायेण तेषां शिखिण्डपरिमितपंचदशग्रासभोजनापेक्षे
ष्ठीवादिश्चवत् विशेषांस्तु खंडपरिमितत्वं तत्पाणि गुटिकादिना संपादनीयं तथा कु
कुटांडादामलकादीनि ग्रासपरिमाणानि स्मृत्यंतरोक्तानि शक्तविषयाणि।

प्रा॰ यैरर्थ्यादुपवसेत् तथा च वसिष्ठः एकैकं वर्द्धयेत्पिंडं शुक्ले कृष्णे च ह्रासयेत् इंदुक्षये
सार नभुंजीत एष चांद्रायणो विधिरिति चंद्रस्यायनमिवायनं चरणो यस्मिन्कर्मणि ह्रास
२० वृद्धिभ्यां तच्चांद्रायणं संज्ञायां दीर्घः इदं च यवयवत्प्रांतयोरणीयो मध्ये स्थवीय इति
यवमध्यमिति कथ्यते एतदेव व्रतं यदा कृष्णप्रतिपदि प्रक्रम्य पूर्वोक्तक्रमेण
अनुष्ठीयते तदा पिपीलिकावन्मध्ये ह्रसिष्ठं भवतीति पिपीलिकामध्यमिति कथ्यते
तथा हि पूर्वोक्तक्रमेण कृष्णप्रतिपदि चतुर्दश ग्रासान् भुक्त्वैकैकग्रासापचयेन कृष्णच
तुर्दश्यां ग्रासं भुंजीत ततश्चतुर्दश्यामेकं ग्रासं ग्रसित्वामावास्यायामुपोष्य शुक्लप्रतिप
द्येकमेव ग्रासं प्राश्नीयात् ततः एकोपचयभोजनेन पंचदश्यां निर्वर्त्यमाने पौर्णमास्यां
पंचदश ग्रासाः संपद्यंत इति पुनरेव पिपीलिकामध्यता तथा च वसिष्ठः मासस्य
कृष्णपक्षादौ ग्रासानद्याच्चतुर्दश ग्रासापचयभोजी सन् पक्षशेषं समापयेदिति य
द्यपि कामित्वं दर्शितं त्रिषु वृद्धिह्रासवशात् षोडशपादिकानि भवंति चतुर्दश वा तदा ग्रा
सानां वृद्धिह्रासौ वेदितव्याविति पिंडं प्रमाणं दर्शितं प्रमाणं गौतमेन तत्र

षट्त्रिंशत्तमः पंचदशाहिकः । एषो पिण्याकादीनां पंचानां क्रमेणैकैकस्य त्रिरात्रा

भ्यासेन पंचदशाहव्यापी तुलापुरुषाख्यः कृच्छ्रो वेदितव्यः । अत्र पंचदशाहिकत्व

विधानाद् उपवासस्य निवृत्तिः । यमेन त्वेकविंशतिरात्रिकस्तुलापुरुष उक्तः ।

आचामस्य पिण्याकेन तक्रेणोदकसक्तुकान् । अहं अहं प्रयुंजानो वायुभक्षस्त्र्यह

ये एकविंशतिरात्रस्तु तुलापुरुष उच्यत इति । अत्र हारीतादिभिरुक्तं व्यमतो ग्रेथा

गौरवभयान्न लिख्यते । चान्द्रायणमाह । तिथिवृद्ध्या चरेत्पिण्डान् शुक्ले शिख्यण्डसंमि

तान् । एकैकं ह्रासयेत् कृष्णे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् । चान्द्रायणाख्यमेकं कुर्वन् मयूरा

ण्डपरिमितान् पिण्डान् शुक्ले आरभ्यमाणप्रतिपत्तिथिवृद्ध्या वर्धयेत । यथा प्रति

पत्प्रभृति तिथिवृद्धकलानामेकैकवृद्धिर्वर्द्धमाने तु पिण्डान्न प्रतिपद्येको

द्वितीयायां द्वावित्येवमेकैकवृद्ध्या यावत्पौर्णमासी । ततः पंचदश पंच

दश्यां ग्रासान् भुक्त्वा ततः कृष्णपक्षे चतुर्दश प्रतिपदि द्वितीयायां त्रयोदशेत्येवमेकै

कशो ग्रासान् ह्रासयंश्चतुर्दशीयां यावच्चतुर्दशीनतश्चान्दर्शपामेकं यामेण्यावेदन

प्रा०
काण्ड
२९

ग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् त्र्यहं चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन् द्विज इति
त्र्यहाणीत्युक्तपरिमितादल्पत्वाच्छ्रविषये कृच्छ्रातिकृच्छ्रमाह कृच्छ्रातिकृच्छ्रः प
यसा दिवसानेकविंशतिं एकविंशतिरात्रं पयसा वर्त्तनं कृच्छ्रातिकृच्छ्राख्यव्रते
विज्ञेयं गौतमेन तु द्वादशरात्रमुदकेन वर्त्तनं कृच्छ्रातिकृच्छ्र उक्तः अब्भक्षस्तृ
तीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्र इति अतस्तु शक्त्यपेक्षया नयोर्व्यवस्था पराकमाह द्वाद
शाहोपवासेन पराकः परिकीर्त्तितः अत्र होमपमर्द्धश्लोकः सौम्यकृच्छ्रमाह पि
ण्याकाः यामतक्रौदकसक्तूनां प्रतिवासरं एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योयमु
च्यते पिण्याकादनतिः श्रावादविद्रुदकसक्तूनां पंचानामेकैकं प्रतिदिवसमुप
युज्य षष्ठे उपवसेदेवं सौम्यकृच्छ्रोभिधीयते द्रव्यपरिमाणं तु प्राणयात्रामा
त्रमिति वचनमभिप्रेतं तथा जावालेन तु देहव्यापी सौम्यकृच्छ्र उक्तः पिण्याकं सक्त
वस्तक्रं च जलं सक्तुभोजनं वासोदेदृदिनाणादयात् सौम्योयं कृच्छ्र उच्यते इति
तुलापुरुषाख्यं कृच्छ्रमाह एषां त्रिरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमं तुलापुरु

मेहृयादृग्येस्वाहा॥ सोमाय स्वाहा इत्यग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो
ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नये स्विष्टकृते इति॥ एतेनाग्नीनामभीमं नामिति तत्र निषेधे होमा
वात्तामीत न विप्रकामेरत्नस्याद्यः यतेन हुतो येन सः विप्र मेकैनेव हुत्वेणाग्ना
वेद्यो मे स्वं कामयते सावहेनिकर्मी विनहेष्ठति इह चावासीता एवं गेरवृयो॰
याजपूजामजपोन सोहमायेत्यादिभिस्तर्पणादितो पस्यानादिकं च तत्र यण॰
दिकं च योगीश्वरायनुक्रमे विप्रकामः ऊर्वीनः अतश्च योगीश्वरायुक्तः प्राजापत्य
हृयस्याने गौतमीयमनेके निकर्त्तव्यनामहितं दृष्टवा एवमन्यान्यपि स्पष्टत्वे ना
नोविधिषणमन्लेषणीयानि अतिकृच्छ्रमाह अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूर
न्नभोजनः एवं हुमेकमेवमेकभक्तादिषु जायत्यथमेघ कोशविकृच्छ्रः स्यात् श्यो
त्तविशेषः अन्यद्यमहवयेपाणिपूरणमात्रान्नं भुंजीत नवतदोविषयानिग्रासात्
अब्रवशामभोजनत्वावादेन पाणिमयत्वविधानादेतत्व हेतिदशाशामसम्यवासो
ऽप्रतिपदस्तपव अत्रापि पादमीमवस्याप्र्वंवदेवदृष्टव्या यत्र मन्त्रनोक्तं एकैकंग्रा

शि
नव
२०५

नायापरंब्रह्मसुपवमेत्तिहृदद्दनिरांशावासीनदिप्रकाम: मत्येवदेदनार्येनसंभाषिता
गैरवयोयाजयेपनित्यप्रवृत्ते जीतान्तस्वनसुदकोयस्पर्शनमापोहिष्टेतितिसृभि: पवित्र
वतीभिर्मार्जयीतहिरण्यवर्णा: सुचय: पावकाइत्यष्टाभिरव्पादकतर्पणेनन्नमोह:
मायमोहमायमेहमायघनतेनायमायघनवेसवेनम: मौञ्ज्यायोम्भायवसर्वविदाय
सर्वविदायनम: पारायसुपारायमहापारायपारदायपरपारायविसवेनम: हृद्वा
यपशुपतयेमहतेदेवायत्र्यंबकायैकचरायाधिपतयेहरायसर्वायेशानायोग्रपवा
ज्रिणेघृणिनेकपर्दिनेनम: सूर्यायादित्यायनम: नीलग्रीवायशितिकंठायनम:
ऊर्ध्वायपिंगलायनम: ज्येष्ठायश्रेष्ठायवृद्धायेन्द्रायहरिकेशायोर्द्ध्वरेतसेनम: स
त्यायपावकायपावकवर्णायेकवर्णायकामायकामरूपिणेनम: दीप्तायदीप्तरू
पिणेनम: तीक्ष्णायतीक्ष्णरूपिणेनम: सौम्यायसुपुरुषायमहापुरुषायमध्यमपु
रुषायेनमसुरूपायब्रह्मचारिणेनम: चंद्रललाटायकृत्तिवाससेनम: इति पतेद
वादिदेवस्यनमेमेतापवाज्याहुतेरा: इंदशागायसोचिचरुश्रयपितेताभ्योदेवताभ्यो

णः प्राजापत्याय कृच्छ्राते ग्रयमेव पादकृच्छ्रः यथाकथंचिद्देहकलितवदाहृत्यास्वेछ्या
नविहाया तत्रानुलोम्येन प्रातिलोम्येन वा तथा वक्ष्यमाणजपादियुक्तेन इहितं
वास्यमस्तः प्राजापत्यो भिधीयते तत्र देहकलितवदाहृतिपत्नो वासिष्ठेन दर्शितः
त्र्यहं प्रातस्तथा ह्नैकं बालवृद्धातवैकमयाचितं त्र्यहं परं तु नैकमेव चत्तद्वहोपवा
श्च त्र्यहं ग्राह्यं विप्राणां मनुर्यमभृतां वरः बालवृद्धातुरेष्वेवं शिशुकृच्छ्रमुपावदादिति
प्रातिलोम्येन तस्यानविहितपत्नस्तु मनुना दर्शितः त्र्यहं प्रातः त्र्यहं सायं त्र्यहमयाद
चितं त्र्यहं परं च नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन्द्विज इति प्रातिलोम्याहृतिस्तु वसिष्ठेन
दर्शिता प्रतिलोमं चरेद्युक्ताः कृच्छ्रं चान्द्रायणोत्तममिति जपादिरहितपत्नस्तु तोय
ह्यादिविषयैर्गिरसा दर्शितः तस्मात् त्र्यहं समाश्नीयमदायमेपर्थीस्यते प्रायश्चित्ते शु
दालत्वं जपहोमविवर्जितमिति जपादियुक्तपत्नस्तु पारिशेष्याद्योगपतपा वृद्धे वाणी
कविषयः स च गौतमादिभिर्दर्शितः यथातः कृच्छ्रान्व्याख्यास्यामोह विष्यानश्चा
तराद्यानं भुक्त्वा निमिरोरात्रीनाश्नीपादथापरं त्र्यहं नक्तं भुंजीताथापरं त्र्यहं न कंचन याच

प्रा॰
वा॰
२०५

अतः स्वगृहेपि भृत्यभार्यादयो येनांत्ममात्रवयदि भोजनमपहरंति तर्हि भोक्तव्येन
स्वया अस्मिन्नेवाभिप्रायेणोक्तं गौतमेन अप्यायवेत्यहनि केचनयाचेतेति अत्रचय
समाख्याति यमः परापरेणादर्शितः सायंतद्द्वादशग्रासाः प्रातःपंचदशास्मृताः च
तुर्विंशतिराप्याताः परेनिरशनास्त्रयः कुक्कुटाण्डप्रमाणांस्तुयथावास्येविशन्मुखे
मिति अनयोश्चकल्पयोः शास्त्रपदोविकल्पः आपस्तंवेनतु प्राजापत्येव्रतेदीक्षि
तस्यचतुरःपादकृच्छ्रान्कृत्वावर्णानुरूपेणाध्यवस्यानुकृत्वाअहनिरशनेपादःपाद
स्याधाश्चितेत्यहं सायंत्र्यहंतथापादःपादःशंतत्त्यायाचितेहे प्रातःपादेचरेत्कृच्छ्रंसा
युद्वैवपतेदाययेत अयाचितेतुराजन्ये त्रिरात्रंब्राह्मणोस्मृतमिति यदन्वयाचितोप
वासात्मकत्र्यहद्वयानुष्ठानेतदार्हकृच्छ्रः सायंमतिरिक्तापरत्र्यहद्वयानुष्ठानेतुपा
दोनमितिविनेयसायंप्रातर्विंशाहंस्यात्पादोनेनकवर्जितमितितेनैवोक्तंपाद अर्द्ध
कृच्छ्रस्वरूपकारान्तरमपितेनैवदर्शितं सायंप्रातस्तथैकैकंदिनद्वयमयाचितं दिन
द्वयंचनाश्नीयात्कृच्छ्रार्द्धंतद्विधीयतइति प्राजापत्यकृच्छ्रमाह यथाकथंचिद्विप्रः

कृच्छ्रमाह । एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च । उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्र-
कीर्तितः ॥ एकभक्तेन सकृद्भोजनेन न दिवैव नक्तेनेति पृथगुपादानात् अतश्च दिवै-
वैकवारमेव भोजनं नैवैकमहोरात्रमानेवाहन्येवेति नक्तंदिवेतिवाविव्युदासः । ए-
कवारमिति द्विवारादिव्युदासः । भोजनेनेत्यभोजनव्युदासः । एतच्च कृच्छ्रादौ नोपवन-
दुपवासात् पृथगर्थं भोजनपर्युदासेन कृच्छ्राङ्गभूतभोजनं विधीयते तथाचापस्तम्बः ।
त्र्यहमनक्ताशी दिवाशी ततस्त्र्यहं त्र्यहमयाचितव्रतस्त्र्यहं न [illegible] नवानक्ताशीत्यनेन
व्रतेविहितेणिनिप्रत्ययेन नक्तपर्युदासेन दिवाभोजननियमं दर्शयति गौतमेना-
प्येदमेव स्पष्टीकृतं हविष्यान् प्रातराशान् भुक्त्वा तिस्रो रात्रीर्नाश्नीयादिति एवं नक्ते
भोजनविधावपि न विधत्ते याचितं भोजनं तदयाचितं भोजनेन तदयाचितेनेत्येतेन काल-
विशेषानुपादानात् दिवा रात्रौ वा सकृदित्येवान पोहपर्यन्तः कृच्छ्राणां द्वितीयभोजनेन
तदुपपत्तेः । अयाचितमिति न केवलं परकीयान्नयाचनप्रतिषेधोऽपि तु स्वीयमपि
परिचारकभार्यादिभ्योऽन्नयाचितव्यं प्रेषणाभ्येषणायोः साधारणत्वाद्याचायाः

मि
ताव
२०२

फलादीनि प्रत्येकं क्वथितानि मासं पीयंते तदा फलकृच्छ्रादिव्यपदेशं लभंते यथा
ह मार्कंडेयः फलैर्मासेन क्वथितः फलकृच्छ्रो मनीषिभिः श्रीकृच्छ्रः श्रीफलैः प्रोक्तः
पद्माक्षैरपरस्तथा मासेनामलकैरेवं श्रीकृच्छ्रमपरं स्मृतं पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रः पु
ष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते मूलकृच्छ्रः स्मृतो मूलैस्तोयकृच्छ्रो जलेन तु इति तप्तकृच्छ्रस्वरूपमा
ह तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिबेत् एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृ
तः उष्णमपि केदकादीनां तप्तानामेकैकं प्रतिदिवसं प्राश्यापापैर्युक्त उपवसेदेकदिवसं
चेत् त्र्यहमेवमभ्यस्तो महातप्तकृच्छ्रः एभिरेव समस्तैः सोपवासैर्द्विरात्रमेषां यः सोऽतप्
तवत्तप्तकृच्छ्रः मनुना तु द्वादशरात्रनिर्वर्त्योऽभिहितः तप्तकृच्छ्रं चरन् विप्रो जलक्षी
रघृतानिलान् प्रतित्र्यहं पिबेदुष्णान् सकृत्स्नायी समाहित इति क्षीरादिपरिमाणं
तु पराशरेणोक्तं षट्पलं तु पिबेदम्भस्त्रिपलं तु पयः पिबेत् पलमेकं पिबेत्स
र्पिस्त्रिरात्रं चोष्णमारुतमिति त्रिरात्रं चोष्णमारुतमिति त्रियत्र मात्स्यपुराणे श्लोहके
वा पयः पिबेत् त्र्यहं शीतं तु तं पीत्वा वायुभक्षः परं त्र्यहमिति यमस्मरणेन तु पाद

नात्यु कृच्छ्रोऽभिहितः कृच्छ्रमित्यभिदायामुक्ते पृथक्कार्षेणैः षड्भिर्गोमूत्रादिभिरेकैक
महर्नितिवाहयेत् अमेवोपवासमेनेति यमेनतु पंचदशाहसंपाद्यो महासांतपनोऽभि
हितः षडहं पिबेत्तु गोमूत्रं त्र्यहं चैव गोमयं पिबेत् त्र्यहं दधि त्र्यहं क्षीरं त्र्यहं सर्पिस्ततः शु
चिः महासांतपनं ह्येतत् सर्वपापप्रणाशनमिति जाबालेन त्वेकविंशतिरात्रनिर्व
र्त्यो महासांतपनेऽभिहित इति यदा तु षण्णां सांतपनद्रव्याणामेकैकस्य त्र्यहमुपयोगः
स्तदातिसांतपनं यथाह यमः एतान्येव तथा पेयान्येकैकं तु त्र्यहं त्र्यहं अतिसांतप
नं नाम श्वपाकमपि शोधयेदिति श्वपाकमपि शोधयेदित्यर्थवादः पर्णकृच्छ्रमभि
धातुमाह पर्णोदुंबरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र
उदाहृतः पलाशोदुंबरारविंदश्रीवृक्षपर्णानामेकैकं क्वथितमुदकं प्रत्यहं पिबेत्
कुशोदकं चैकस्मिन्निति पंचाहसाध्यः पर्णकृच्छ्रः यदा तु पर्णादीनामेकीकृतानां
कषायस्त्रिरात्रेणोपीयते तदा पर्णकूर्चः यथाह यमः एतान्येव समस्तानि त्रिरा
त्रोपोषितः शुचिः क्वाथयित्वा पिबेदद्भिः पर्णकूर्चोऽभिधीयत इति यदा तु बिल्वादि

मि.
माव
२०२

पेदंग्रमेनिधौ मध्यपत्रात्तु पेदर्भाग्रकिन्नाग्रा: स्थकविघ: पेतेतद्धुत्पहोतव्यंपंच
गव्येयथाविधि: इरावतीइदंविस्नुर्मानस्तोकेचशंवती: पतामिस्तैव होतव्यंहुत्वा
शेषंपिवेद्द्विज: प्रणवेनसमालोड्य प्रणवेनाभिमंत्र्य च प्रणवेनसमुद्धृत्य पिवेत्त
त्प्रणवेनतु मध्यमेनपलाशस्यपद्मपत्रेणवापिवेत् स्वर्णपात्रेणरौप्येणवाब्रह्म
तीर्थेनवापुन: यत्त्वगस्थिगतंपापंदेहेतिष्ठतिमानवे ब्रह्मकूर्चोपवासस्तु दहत्य
ग्निरिवेंधनमिति यदात्वेतदेवमिश्रितंपंचगव्यंत्रिरात्रमभ्यस्यते तदापंनसां
तपनसंज्ञंलभते एतदेवत्र्यहाभ्यस्तंयतिसांतपनंस्मृतमितिशावुत्सरणात्
जावालेनतुसमाहृतसांतपनमुक्तं गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पि:कुशोदकं
एकैकंप्रत्यहंपीत्वात्वहोरात्रमभोजनं कृच्छ्र:सांतपनोनामसर्वपापप्रणाशन
ति एषांचगुरुलघुकृच्छ्राणांसांतपनादीनांयथावलंव्यवस्थाविज्ञेया एवंतत्रसंशयव्य
वस्थावोद्धव्या महासांतपनमाहयाज्ञवल्क्य: पृथक्सांतपनद्रव्यै: षडह: सोपवा
सक: सप्ताहेन तुकृच्छ्रोयंमहासांतपन: स्मृत: सप्ताहेनातिपवित्रोमहासांतप

पंचगव्यपवमतकृच्छ्रेसांतपनेचेवेत पूर्वेद्युरुहारोनस्यंपरित्यागेनगोमूत्रादीनिगव्या
निपंचद्रव्याणिकुशोदकसहितानिमंत्रजप्यपीत्वा अपरेद्युरुपवसेदितिद्वैरात्रिक
सांतपनःकृच्छ्रः सांतपनेचात्रस्लोकेस्यैकवित्स्मादवगम्यते कृच्छ्रंइतिचाव
र्धसवेयंतपोह्यपवनक्लेशसाध्यतात् गोमूत्रादीनांपरिमाणोव्यक्तते यदाद्युतः
पूर्वेद्युरुपोष्याप्रेद्युःसमंत्रकमेवपंचगव्यंपीयते तदाब्रह्मकू
र्चइत्याख्यायते यथाहपराशरः गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिःसर्पिःकुशोदकं नि
र्दिष्टंपंचगव्यंतपवित्रंकायशोधनं गोमूत्रंताम्रवर्णायाःश्वेतायाश्चापिगोमयं
पयःकांचनवर्णायानीलायाश्चतथादधिः घृतंचकृष्णवर्णायाःसर्वंकापिल
मेववा अलाभेसर्ववर्णानांपंचगव्येष्वयंविधिः गोमूत्रंमाषकास्त्वष्टौगोमयस्य
चषोडश क्षीरस्यद्वादशप्रोक्तादध्नस्तुदशकीर्तिताः गोमूत्रवत्घृतस्येष्टातदर्धं
तुकुशोदके गायत्र्यादायगोमूत्रंगंधद्वारेतिगोमये आप्यायस्वेतिचक्षीरंदधिक्रा
व्णेतिवैदधि तेजोसिशुक्रमित्याज्यंदेवस्यत्वाकुशोदकं पंचगव्यमृचापूतंहोमः

प्रा०
व्रात
२१

नुपितरस्तेनः पोत्तनेभोचेन्तते योनमस्तेभ्यः स्वाहेत्यात्मानिजुहुयादितिरात्रेमेपापीभव
न्त्वे पापत्पापस्त्रिरात्रेसप्तरात्रेब्रह्महत्यादिषुद्वादशरात्रेपतितोन्यत्रसुरेतेनविधा
वलेवनेनान्यान्यपिस्मृतिवचनानिविवेचनीयानि इति रहस्यप्रायश्चित्तप्रकरणे
विनियुक्तव्रतजातरूपभेदेषु भुक्तिने कीदृशमिति मेदेपालत्तुणंवक्ष्यतेयुना
तत्र तावत्सकलप्रकाशावहस्यव्रतांगभूतान्यमीनाह ब्रह्मचर्यदयाक्षांतिर्दान
सत्यमकल्कता अहिंसास्तेयमाधुर्येदमश्चेतियमाः स्मृताः स्नानमौनोपवास
ज्याख्याध्यायोपस्थनिग्रहाः नियमागुरुशुश्रूषाशौचाक्रोधाप्रमादताः ब्रह्मच
र्येसकलेंद्रियसंयमः उपस्थनिग्रहो लिंगनिग्रहो गोवलीवर्दन्यायेननिर्दिष्टः
अकल्कता अकुटिलता शेषः प्रसिद्धः यत्तु नर्मवचनाके अहिंसासत्यमक्रोधमार्ज
वंचसमाचरेदिति तदप्येतेषामुपलक्षणं नयविरोधनाय अत्रचदशत्वोक्त्यादीनां
पुरुषार्थत्वादप्रमानामन्येनतादृशीत्यमित्येवमर्थमहिंसाविधानमितिंवमादि
तत्रस्नानपनादिवचनेनेतावदाह गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं जपरव्या

एवंविधेन जपकार्येषु मन्त्रेणाभिमन्त्रितं वेदस्त्वधार्यते सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर्दहत्यग्निरिवि
वेंधनमिति प्रकीर्णकादिभिः शारीरमभिधायाभिहितं न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मर
तिर्भवेत् अज्ञानादप्रमत्तेन तु वैश्वेति किंच बाह्यमलोदिवातिष्ठन्नाग्निर्नीत्वाश्रूयते हक
नेमामहस्रं गायत्र्याः शुध्येद्ब्रह्मवधादिति सोपवासो वासमस्य तु एवविशान्नाषिन्नामलिले
वेसंन्ति शोनीवाग्रादिन्यादपादनंतरेमाविद्याः सहस्रं नभिनाग्रस्मदव एवातिरिक्तसका
लमहापातकादिपापजातान्मुच्यते अनन्तोपपातकादिषु मासेनैकदोषमप्येव येवं
वेदितव्ये विषमविषयसमीकरणास्यान्यायत्वात् अत एवं बहुवविधेन महापात
कोपपातकयोः कालविशेषेणाव्रतविशेषउक्तः यथाह एवानोभ्यस्तेनमंत्रेलेवा
श्रूयमाणं स्तुतेवाभिमंत्रयेत् यवोऽसि धान्यराजस्त्वं वारुणो मधुसंयुतः निर्णोदः स
र्वपापानां पवित्रमृषिभिः स्मृतः इत्यनेन मन्त्रेण यवाम्बुयवाः पवित्रमस्मृते पवाः सर्वं
पुनीत मे पापं वाग्मनः कायसंभवमित्यनेन अग्निकार्यं न कुर्वीत तेन मन्त्रेण वलिहेन्या
नाग्निनभिहोत्वाव्रतियोनवाचिहेमपरिसन्त्येन ये देवामनोजातामनोयुजः सदक्षाद

प्रि॰
ताद
२०

इति एवमादिदानमाने बहुप्रकारो लोकमविद्वषां हीनानां स्त्रीशूद्रयोश्च वेदनम्वे य
त्नयमेवोक्तं तिलान्ददाति यः प्रातस्तिलान्स्पृशति खादति तिलैः स्नाति तिला
न्जुह्वन्सर्वं तरति किल्बिषं तथा हेवाक्षमौतमामस्य वलदर्शनेनैव स्त्र
मावास्यायां पौर्णमास्यां सप्तम्यां द्वादश्यां द्वये संवत्सरमभुंजानः सततेविजितेंद्रियः
सच्चानेपातकैः सर्वैः स्वर्गलोकं च गच्छतीति यद्यपि विशेषोक्तं स्त्रीशूद्रयोर्विशेषपर्यंके
वा षाष्ठ्यामेव विशेषकैः नित्यानि नैमित्तिकानि काम्यानि चयेः से स्पृजयेद्वीर्जस्महत्यादिकं पा
पं तिश्रमेवछणोहतीत्येवमादिनत्सर्वं विद्याविरहिणां कामाकामसकृदभ्यासप्रि
षयतपापमवस्थापनीयं किंच वेदभ्यासरतेनोक्तं महायज्ञक्रियापरे न स्पृशंती
ह पापानि महापातकजान्यपि वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोभ्यसनं जपः तद्दानं चैव
शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पंचधा एतस्मात्कर्मणा वेदाभ्यासेन निरतेति निवाक्यं पंचमहायज्ञा
नुष्ठानानि सर्वमहापातकजान्यपि पापानि न स्पृशंतीति किमुत प्रकीर्णकजानि वा अस्मा
न्समन्वयपातकानि निर्दिष्टत्वेन प्रायश्चित्तमपि यथाहाल भवति एतच्चाकारविषये ग्रह

ष्ठिरविप्रमुख्याणि महापापानि गोवधकृत्स्नानृत्तकं यदद्य शूद्रेषु समानी श्रीपापानि दोषहानि
घ्नं तर्पणं श्रेष्ठं गोभ्यो वामदेव्यो ह्रदं च । एतानि गीतानि पुनन्ति जेतव्यानीति स्मर्त्तव्यं लभते
यदीक्षेदिति किंच यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः तत्र तत्र तिलैर्होमो गाय
त्र्या वाचनं तथा यत्र यत्र च संदेहो यथादोषं जनन कल्मषजाते तेनात्मानं संकीर्णमभि
भूतं द्विजो मन्यते तत्र तत्र गायत्र्या तिलैर्होमः कार्यः तत्र महापातकेषु लक्षसंख्य
या होमः कार्यः गायत्र्या लक्षहोमेन मुच्यते सर्वपातकैरिति यमस्मरणात् अतिपा
तकेषु पादपादह्रासः कल्पनीयः तथा तिलैर्वा वनेदाने कार्ये तथा च वृहस्पतिः
देवासिह वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान् समर्पयेत् तौ दद्यात्कैस्तिलैः क्षौद्रैर्वा
वदेत् ध्यायेत् श्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्त्तते यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणा
देव नश्यतीति तथा श्रुतिपतकालमपि दानेनैवोक्तं कृष्णाजिनं तिलान् कृत्वा
हिरण्यं मधुसर्पिषी ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतमिति तथा व्यासेनाप्युक्तं
तिलधेनुं तथा दद्यात् स्वपनात् द्विजसत्तमे ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशय

प्रा.
नाद
९९

ोपि द्विजोत्तमस्सहागुरुतल्पगः सुरापश्च विशुध्यंति लंघनान्नात्र संशय इति अन्यच्च
चतुर्विंशतिमते तु ॥ गायत्र्या लक्षजपेन कोटिं ब्रह्महत्यां व्यपोहति लक्षाशीतिं जपेद्य
स्तु सुरापानाद्विमुच्यते पुनाति हेमकर्त्तारं गायत्र्या लक्षसप्ततिः गायत्र्या लक्षषष्ट्या व
मुच्यते गुरुतल्पग इति तदुक्तत्वाम्बकाशविये तथा स्कन्दे एकादशीनीपकृद्दशा।
नोक्तं द्वेतु वाक्यानां समन्वयो स्कन्दे एकादशिनी साच विशेषतो जन्मासर्वपापहरा ए
कादशगुणान्यापि स्कन्दानावर्ज्य धर्मवित् महापापैः स तु पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशय इ
ति महापातकेष्वेकादशगुणान्द्विंति दर्शनात् उपपातकेषु चतुर्थं चतुर्थांशं प्राशङ्कास
कल्पनाच शङ्खोद्य मर्षणादिमन्त्रपाठः तथा ह वशिष्ठः सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्य
म्यहं मतः परं येषां जपैश्च होमैश्च पूयंते नात्र संशय इति अघमर्षणं देवकृतः शु
द्धवत्यस्तरत्समाः कूष्माण्डः पावमान्यश्च दुर्गासावित्र्यथैव च अभीषंगाः पदस्तोभाः
सामानि व्याहृतीस्तथा भारुण्डानि च सामानि गायत्रं रैवतं तथा पुरुषव्रतं च भासं
च न वार्षदक्षब्रतानि च अग्निलिंगानि वार्हस्पत्यं वाक्सूक्तं मध्वृचस्तथा शतरुद्रियाथर्वशि

णिकंमानसंवाचिकंयेषुपातकंतत्सर्वंप्रातःसंध्याद्याहि कालत्रयविहितसंध्योपासनेन

पापंसन्ध्यापराणश्यति तथाचयमः यदह्नाकुरुतेपापंकर्मणामनसागिरा आसीनः

पश्चिमांसंध्यांप्राणायामैर्विहंतितदिति शातातपेनाप्युक्तं मूलंतमयगत्यंचदिवा

मैथुनमेवंच प्रनातिवृषलान्नेचसंध्याबहिरुपासिताइति अथसकलमहापात

कादिसाधारणान्नपवित्रमंत्रानाह शक्तिपारायणकजपोगायत्र्यास्तुविशेषतः

सर्वपापहरोह्येतेरुद्रैकादशानीतथा शक्तियंत्रपारायणकविशेषोविष्णोनिदेव

सवितरित्यादिवाजसनेयकेपठ्यते प्रारायणकेचरुद्रंचेवाचंप्रपद्येमनोःप्रपद्यश

न्यादित्रैवपठ्यते तयोर्जपःसकलमहापातकादिहरः तथागायत्र्यास्तुमहा

पातकेषुलक्षमतिपातकानुपातकयोर्दशसहस्रमुपपातकेषुशतमित्येवविशे

षतोजपःसर्वपापहरः तथाचगायत्रीमधिकृत्यश्लोकेःशंखेनोक्तं शतजप्ता

तुसादेवीसर्वपापप्रणाशनी सहस्रजप्ताचतथापातकेभ्यःप्रमोचनी दशसह

स्रजाप्येनसर्वकल्मषनाशनी लक्षजप्तातुसादेवीमहापातकनाशनी सर्वा

मि· ता· १५८

सप्राणायामशतस्यापवादमाह ॥ ओंकाराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिबेत् । कृत्वा तु
रेतोविण्मूत्रप्राशनं हि द्विजोत्तमः ॥ द्विजो रेतोविण्मूत्रप्राशनं कृत्वा सोमलतारसमों
काराभिमंत्रितं शुद्धिसाधनं पिबेत् । एतच्चाकामकारविषयं । कामतस्तु समेतं कृ
रेतोविण्मूत्रप्राशने कृत्वा लशुनपलाण्डुगृंजनकेभीकादीनामन्येषां चाभक्ष्याणां भ
क्षणं कृत्वा हंसश्येनकुक्कुटश्वशृगालादिमांसभक्षणं च कृत्वा ततः कृच्छ्रमाचरमुद
कमवतीर्य ऋग्वतीभिः प्राणायामं कृत्वा त्र्यहव्याहृतिभिरपोथमुदकं पीत्वा तदे
तस्माल्पूतो भवतीति । मनुनापि सम्यग्विधाभक्ष्यभक्षणे प्रायश्चित्तान्तरमुक्तं । प्रतिग्राह्य
प्रतिग्राह्यं भक्ष्याणां चान्नं विगर्हितं । जपंस्तरत्समंदीयं पूयते मानवस्त्र्यहादिति । अप्रतिग्रा
ह्यं विषमस्तु स्वर्णादि पतितादिद्रव्यं च । यदा तु रेतोविण्मूत्रादिशरीरमलं विसृज
ति तदापि तेनैवोक्तं । अप्रशस्तं तु कृत्वाप्सु मासमासीत भैक्षभुगिति । अशस्तानुकर्मेति प्रा
कीर्तिके मानसे चोपपातकेऽपि प्रायश्चित्तमाह ॥ विधायोंऽवादिदिवकर्मोपदत्तानकृतं भ
वेत् । शैलालक्ष्मेध्यादिस्वगादरणागस्त्वं वैद्यप्रणोपपति रजन्यां सो आपतत्समादकृतं प्रवी

पादयोर्दांतं गोश्ववाकच्चहारीरित्यादि प्राणायामत्रयं प्रकीर्णकाभिप्रायं शूद्रस्त्रीगमनाद्यैर्भि:
जनेत्यादिनोक्ता एकोनपंचाशत्प्राणायामा उपपातकविशेषाभिप्रायेण तथाग्रभा
ह्वाभोज्येत्यादिनोक्ताः स्वन्नस्वह्नाशिशाद्यधिकशतप्राणायामाः अनुपपातकविशेषाभि
प्रायाः एवं अनुपपातकोपपातकवर्जमित्यादिनोक्ताः षष्ठ्यधिकशतत्रयप्राणायामा
लोव पापुपपातकाभिप्रायः अनुपपातकवर्जमित्यादिनोक्ताः साशीतिशतप्राणाया
मा जातिभ्रंशकराद्यभिप्रायाः अनुपपातकपतनीयवर्जमित्यादिनोक्ताः षष्ठ्यधिकश
तसहितं द्विसहस्रसंख्याकाः प्राणायामा अपिपातकाभिप्रायाः अनुपपातकेष्वित्यादि
नोक्तास्त्विंशत्यधिकशतत्रयपञ्चाशत्युक्ताः सहस्रप्राणायामा महापातकविषयाः इ
दंचाभदयाभोज्येत्यादिनोक्तं प्रायश्चित्तपंचकमत्यंताभ्यासविषयं सकृच्चित्तविषयं
वा पुनरमनुना एतत्संस्थूलसूक्ष्माणां चिकीर्षेत्रपनोदनं ग्रंतेतस्य चेन्न येषां द्वेषं यत्किं
चेदमितीति वेत्यहं यावत्प्रमहमणीतराविरुद्धेषु कालेषु वर्ततेहेसोवकृणोत्यस्या
रे वा यत्किंचेदमित्यस्याः स्वत्पशक्तिः सोऽभ्यासविषयः उपपातकसामान्यश्रम

प्रा.
नात
१५७

पादिषट्संख्याशउपपातकजातानामनादिष्टहदस्यव्रतानांचजातिभ्रंशकरादीना
मुपपत्तये प्राणायामानांशतंकार्यं तथासर्वेषांमहापातकादीनांप्रकीर्णकाना
मप्युपपत्तये प्राणायामाः कार्याः तत्र च महापातकेषु त्रिंशतमनुपातकेषु विंशता
मिति संख्यावृद्धिः कल्पनीया प्रकाशप्रायश्चित्तेषु महापातकप्रायश्चित्तनवीयो
शस्योपपातकेषु विधानदर्शनात् प्रकीर्णकेषु च ह्रासः कल्प्यः अत एवोक्तं यमेन
दशप्रणवसंयुक्तैः प्राणायामैश्चतुःशतैः मुच्यते ब्रह्महत्यायाः किंपुनः शेषपातकै
रिति बौधायनेनाप्यत्र विशेष उक्तः अपि वाक्कृतः श्रोत्रत्वक्घ्राणमनोव्यतिक्रमेषु
त्रिभिः प्राणायामैः शुध्यति शूद्रस्त्रीगमनान्नभोजनेषु पृथक् पृथक् सप्ताहं सप्त
प्राणायामान् धारयेत् अभक्ष्याभोज्यामेध्यप्राशनेषु तथा वा पण्यविक्रयेषु मधुमां
सघृततैललाक्षालवणरसान्नवर्जितेषु चान्यदप्येवंयुक्तेष्वन्यान् द्वादशाहं द्वादशा
दश प्राणायामान् धारयेदित्युपपातकोपपातकवर्जम् यच्चान्यदप्येवंयुक्तं द्वादशा
हं मासान् द्वादश प्राणायामान् धारयेदुपपातकेषु संवत्सरं द्वादश प्राणायामा

कंमेशुक्रोलतद्धीमेमगच्छतीति तदाङ्गिरोविषयं पुनर्धर्मेणोक्तं नपेद्वाप्यस्यवाभी
पणाव्रमानीयपीत्वापिवा कृत्वापंचांलतिविलं साङ्गमिति प्रायश्चित्तं षं कोपंदोहस्तद्वात्मा
कृत्तमामस्यतं सर्वपातकैरिति तच्चाभिवार्षिणीयमनविषये यानिश्चनगेहतलया
निदेशाविषयाणितत्समानिच अतिपातकानिपापातकपदाभिधेयानितेष्वन्तरीयोपा
तनमर्हाते च क्रमेणवेदितव्यं पातकानिपातकोपपातकानामेकतमेसंनियातेच
प्रथमं षणामेवत्रिंजपेदितिव्यवरीतोक्तं च तृकृत्यं महापातकसंसर्गिणाश्चमतसेवत्र
तेकुर्यादितिच चतायेनमहत्संसर्गस्तदीयमेवप्रायश्चित्तं नचवाच्यं अध्यापनादि
संसर्गस्यानेककर्त्तृसंपायत्वाद्रहस्यत्वानुपपत्तिरिति यतः समस्यनेककर्त्तृकत्वेप
रदारगामनवमकर्तृत्वमतिरिक्तस्तनीयाचपरिज्ञानमात्रेणैव रहस्यत्वमतोभवत्येवचर
हस्यं प्रायश्चित्तं एवमतिपातकादिसंसर्गिणोपितदीयमेवप्रायश्चित्तंवेदितव्यं ॥
इति महापातकरहस्यप्रायश्चित्तप्रकरणं ॥ अथ प्रासंगुपपातकप्रायश्चित्तमाह
प्राणायामशतेनकार्यं सर्वपापापनुत्तये उपपातककृतानामनादिष्टस्यचैवहि मान

मि.
ताव
१९६

भिःपयस्विनीं गुरुतल्पगस्तन्म सहस्रशीर्षेति षोडर्चा सूक्तेन नारायणदृष्टे पुरुषदेवत्य
मानुष्टुभं त्रिष्टुबंतं जपेत्तस्मात्पापान्मुच्यते सहस्रशीर्षांजापी तो शोल्य प्रत्यपादाह
त्रिर्गीमयते अतएव यमेनोक्तं पौरुषं सूक्तमावर्त्य मुच्यते सर्वकिल्विषादिति आह
नौच मेधायपेतायामथ स्तन श्लोकगताचत्वारिंशात्संख्यानुमीयते अत्रापि प्रोक्तेना
श्लोकगते त्रिरात्रोपोषित इति सेवध्यते अतएव बृहद्विष्णुः त्रिरात्रोपोषितः पुरुष
सूक्तं जपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः शुध्येदिति पौभिस्समस्तापस्तवाशैलेन गुरुतल्पगे
त्रिभिः पृथक्पृथगस्य त्रिरात्रव्रतस्योक्तं बृंदली वागीदेंयाइदमकामविषयं पद्म
नुना हविष्यंतीयमभ्यस्यन तन्मेहृदनीति च जप्त्वा च पौरुषं सूक्तं मुच्यते गुरुतल्प
गइति हविष्यांतमजरं स्वर्विदि नतमंहोनदुरितं इति वा इति मे मतः सहस्रशीर्षे
त्येषामन्यतमस्य माकं प्रत्यहं षोडशाहुत्वा जपेदर्तैः सोप्यकामविषय एव कामत
स्तु मंत्रैः शाकलहोमीयैरिति मनूक्तेः इष्टव्यं यत्तु षड्विंशन्मतेऽभिहितं महाव्याहृति
१८ भिर्होमस्तिलैः कार्यो हि जन्मना उपपातककर्मणो सहस्रस्य मेध्यमहापात

तीति तद्भेदेषु सविषयेषु समुचितमहापातकविषये वा सर्वेषामिति प्रायश्चित्तमाह
ब्राह्मणस्वर्णहारी तु तत्स्वगात्रे परिक्षिप्ते जलमध्यस्थो जमसे तत्क्षणादेव दहति पातक
ह्रीयजपयुक्तः शुध्यति शातातपेनाप्युक्तं विशेषः सुरांपीत्वा गुरुदारांश्च गत्वा
स्तेयं कृत्वा ब्रह्महत्यां च कृत्वा भस्मच्छन्नो भस्मशय्याशयानो रुद्राध्यायी मुच्यते स
र्वपापैरिति जपस्त्वेकादशकृत्वा रुद्रः कार्यः प्रकारान्तरेणाप्युक्तं नावश्यं पा
मेवेति महापापैरपि स्पृष्टो मुच्यते नात्र संशय इत्यभिस्मरणात् यत्तमन्त्रजा सहस्र
स्रास्वामीयं शिवसंकल्पमेव च सर्वाणि मपहत्यापि तत्क्षणाद्भवति निर्मल इति ह्यपे
वाशहृकसंग्राकस्मा सर्वामस्य पालितसहोतरितिस्मृतस्य तथा यज्ञाग्रतो हूतवेदा
निर्देवमिति शिवसंकल्प इत्यस्य च सर्वामकृत्स्न पठतः सोऽनन्तनिर्गुणस्वामिक
स्वर्णहरणगुणवतोः पदकर्मेतद्भवः सर्वाण्यूनपरिमाणविषयो च ग्राहकस्ववोज
कविषयो वा महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेदित्यादिना तकेः स्पृष्ट्वा कर्मप्रायं गुरुतल्पप्रा
यश्चित्तमाह महस्वपीर्षजलपीनम्युच्यते गुरुतल्पगः गोबैणाकमेणोस्यानेम्पणो

केज्येष्ठात्यमंदेवमेदेतडिंद्यमं अथ शुभनेत्रांचवितिविधंगंडांते नक्षत्रतिथ्या
भीनांगंडांत विविधंत्यजेत ३१ नवपंचवतस्रोपेकार्धघटिकामिते तावन्मितेत
तो ग्राणं भदोव पिधिंत्यजेत तदेवदर्शयति ज्येष्ठामूलदयोः संधौ रेवत्यश्विम
योस्तथा अश्लेषामघयोर्दत्तबाले नाडी चतु
ष्टयं ३२ अतेरंपंचमीषष्ठ्योः पूर्णामायाहयो
रपि दशम्येकादश्योः संधौ गंडांते घटिकाद्वय
कर्कसिंहयोर्व्येयोर्मीनमेषयोर्दंतरे तथा वृ
श्चिकाद्धयनः संधौ लग्नस्यैकघटीमिते ३५
अथार्धयामः अर्धयामाः परित्याज्या वेदस
प्तद्विपंचमाः अष्टत्रिषष्ठसंख्याकाः क्रमतो रविवासरात् ३६ अथ कुलिककंटक
कालवेलायमघंटकाख्यास्त्याज्या मुहूर्ताः मन्वर्कदशानागर्तवेदनेत्रमिताः स्तानाः
कुलिकाः सूर्यवारात्क्रमतः कंटकास्तथात् गोमेकालवेलाख्याः शक्राग्नेयमघंट

सू	चं	भो	बु	बृ	शु	श	वाराः
४	७	२	५	८	३	६	अर्धयामः
१४	१२	१०	८	६	४	२	कुलिकः
६	४	२	१४	१२	१०	८	कंटकः
८	६	४	२	१४	१२	१०	कालवेलाः
१०	८	६	४	२	१४	१२	यमघंटः
१४	४ १२	१०	८	६ १२	४ १०	१ २	दुष्टलग्नाः

कः

शुग

७

काः सजेरेतंत्कुभेकार्येनिषिद्धतान्मुहूर्तकानि ३८ अथोष्टलग्नाः दग्धश्वतुर्दशीः
सूर्येनवमष्ठादशाविधौ सप्तमोनिषिद्धोभौमेद्वितीयश्चाष्टबुधेष्टमः षष्ठद्वादशकोजी
वेलग्नेथनवमौशुक्रौ शनौवायद्वितीयोवत्सराम्याउष्टलग्नाश्चमे ४९ अथैतेषामेवसा
वोपायंपुनरख्यादिषुतान्लग्नानिलिख्यते ॥

सू	चं	भौ	बु	जी	शु	श	वाराः
६	४	२	७	६	५	१	कंटकं
१	८	३	२	२	४	२	अर्धयाम
७	६	४	८	१५	६	११	ॐ जः
८	१२	[illegible]	४	६	७	८	कालवेला
१४	१४	[illegible]	१७	१७	१०	१०	उष्टलग्न
-	४	[illegible]	१०	१२	१४	१२	-

रवौषट्शमसप्तमुष्टमनुसंख्यामुहूर्तकाः चे
देष्विवसुषष्ठिद्युमनस्त्रिटार्कसम्मिताः ५१
भौमेद्विद्विचतःषष्ट्दशासंख्यातलग्नास्तनाः
बुधेवेदाष्टिवसुसंकुमनदिकाम्मिताःलग्नाः
जीवेभूपाश्चितिख्यागामनसप्तमिताश्चते शु
क्रेपंचाश्वेषड्दरिगार्कमनसंमिताः ५२ मंदेभूनेत्रवहूरष्टदिशःसूर्यामुहूर्तकाः
साजाषंवदशाषाकवाषोडशांशाः लग्नाश्चमे ५४ अथयमघंटकजालिकाख्ययो
र्दशाविशेषमाज्यवे विंध्यवेमागयोम र्योमपर्यंमघंटकः अगौदेमत्स्यदेशावा

श्रवणस्त्वैनरस्थमः ५५ कार्यसौरेकुलिकान्त्याः पल्लवर्षयामस्तु सर्वतः अथसंक्रान्तौ
त्याज्यकालः अथसंक्रान्तौ वेत्याज्यं पूर्वे मध्ये परेदिने प्रातःसंक्रमणे पूर्वं पश्चान्नाडीषोडश
नाडिकाः ५६ अथ तिथिक्षयवृद्धिदोषः तिथीनां त्रितयं वारमेकं स्पृशति यत्र चेत्
अवमं तद्दिनं ज्ञेयं शुभकर्मसु संत्यजेत् वारांस्त्रीन् तिथिरेका स्पृशेद्यत्र त्रिद्यु
स्पृक् तिथिरुच्यते ताः सर्वमंगलादिषु ५७ अथमासशून्यतिथिनक्षत्रलग्नानि अत्र
दर्शान्तमासाः चैत्रेऽष्टमीनवम्यौ च वैशाखे द्वादशी तिथिः श्रावणे द्वितीये च भाद्रे भ
नेत्रसंमिते दशम्येकादशी ह्येष सप्तम्यष्टम्यौ च मार्गके चतुर्थी पंचमी पौषे स्मृतास्ताः पक्ष
योर्द्वयोः ५८ कार्तिके पंचमी कृष्णा तथा शुक्ला चतुर्दशी आषाढे च कृष्णा षष्ठी शुक्लेऽप
रेतसप्तमी चतुर्थी फाल्गुने कृष्णा शुक्ला यत्र तृतीयका ज्येष्ठे चतुर्दशी कृष्णा शुक्ला चै
व चतुर्दशी ५९ कृष्णा तु पंचमी माघे षष्ठी शुक्ले प्रकीर्तिता अथमासशून्यनक्षत्राणि
अश्विनी रोहिणी चैत्रे चित्रा स्वाती च माधवे ज्येष्ठे पुष्याश्च आषाढे धनिष्ठा फाल्गुनीभ्यं शुभौ ६०
श्रावणे श्रवणो धनिष्ठा पूर्वाभाद्रपदाश्विनी रेवती मार्गे भाद्रे कार्तिके कृत्तिका मघा ६१

ज्यो माेनैचित्राविशाखावैपौष्णवाडाश्विनीकराः फाल्गुणीभरणीज्येष्ठामाघेमूलंश्रवस्तथा ५०
म गं पत्तानिमासशून्यानिमानिष्मकानिकोविदैः अथमासशून्यलग्नमंदिराः कुंभोमीनोवृषश्चैव
९ मिथुनः कुंभोमीनोवृषश्चैवमिथु
नंमेषकन्यके वृश्चिकोथतुलाय
लीककर्कौमकरसिंहकौ ५१ चैत्रा
दिषुक्रमादेतेकथिताःशून्यराशयः
अथतिथिशून्यलग्नानि आयेति
थेतुलावकौतृतीयायांमृगसिंहकौ

चै	वै	ज्ये	आ	श्र	भा	आ	का	मार्ग	पौ	माघ	फा	मासाः
८ ९	१२	१४	७	२ ३	१ २	१० ११	१२	७	४ ८	६ ५	३	शुक्लपक्षशून्य तिथयः
अरो	वि स्वा	१४	६				५			५	४	कृष्णपक्षशून्य तिथय
अ रो	चि स्वा	ति उ	पुं ह	उ श्र	श रे	ह अ	कृ म	वि वि	अ श्र	मू अ	भ ज्ये	शून्यनक्षत्राणि
कुं	मी	वृ	मि	मे	कं	वृ	र	धं	क	म	सिं	शून्यलग्नानि:

पंचम्यामिथुनंकन्यासप्तम्यांकर्कटोधनुः ५२ एकादश्यांधनुर्मीनौनवम्यांसिंहकर्क

३	५	७	७	९	११	१३	तिथयः
तु म	मि सिं	मि कुं	कृ धं	सिं क	धं म	वृ मे	लग्न

टौ वृषोमीनस्त्रियोदश्यांशून्यलग्नमिदंत्यजेत. ५३
अथशून्यतिथ्यादीनांदेशविशेषेणाज्यत्वमाह नदे
ग्रतिथिनक्षत्रानिमासशून्यानियानिच मध्यदेशेत्यजे १८

मानिशुभेनान्यत्र सर्ववित् ॥ ९१ ॥ अथापवादमाह गमप्रवादः तिथिवारोद्भवान्योगानु
क्त्वा सम्भवारजातं तिथिभोक्तास्विनयजातं नवयोगविशेषोत्र जेत् ॥ ९२ ॥ नामदेयोक्ता
विद्वान्तेष्वपि विनियमात्रिषु उत्पातमृत्युकाणाख्योग्रयोगव्यापात्त्रिकालकान् काक
वेदमयदाक्षकर्मेषु नेत्रेत्त्रे वेदशुभाजनः मध्याह्नोत्तरमिमेकेयामोत्तरमध्यापदे ९
यत्कृति विकर्मोर्ध्वे न यत्र शुभाशुभाजनः उत्पातः सिद्धियोगश्च यदि स्यात्तावशुभावपि
सयोगो हन्ति दुर्योगं कार्यसिद्धिं शुभावहाः अथ शुभाशुभकार्ये विशुद्धकरयमलयोगो
भद्रातिथौ यदा नेत्रार्कवारे वेद्धिषमांत्रिभं नदा विशुद्धक्रो योगो यमलो शुभमपादमे ९८
तत्र यद्दोषस्तेन येषु शुभे वाप्यशुभैः पि वा त्रिगुणं द्विगुणं सर्वं जायते क्रमशः फलं अथ स
र्वार्थसिद्धादि वारेषु शुभाशुभयोगाः रवौ हस्तोश्विनी मूलं धनिष्ठा चोत्तरात्रयं पुष्यस्त
थाहेमार्के वसिद्धियोगा इमे स्मृताः ॥ १ ॥ विशाखाभरणी स्वर्ये मघा जेष्ठा नवाधिका सप्त
मीद्वादशी भारिकाविमूलाभ्याश्चतुर्दशी वेदे च श्रवणः पुष्यो वाराहीणी मृगः २
पञ्चमीनवमी चायसिद्धियोगाः शुभावहाः ॥ ४२ ॥ पूर्वाषाढोत्तराषाढा स्वाति विदेविशाखिवि

…ः शौ सोमे चैकादशी षष्ठी वर्जनीया त्रयोदशी ७३ तृतीया चाष्टमी षष्ठी सिद्धिदः कीर्ति
मुग॰ तावुभे॥ उत्तराषाढभं वक्ष्यायनिष्टाश्रवणं तथा द्वितीया दशमी [illegible] मेव वर्जनीया प्रयत्नतः
४९ बुधे पुष्यं त्वनुराधा च कृत्तिका रोहिणी मृगः द्वितीया सप्तमी चैव द्वादशी च शुभप्रदाः ७५
पूर्वाविशाखा भरणी मूलमश्विनी रेवती गुरे तृतीया प्रतिपद्वापि विकडा नवमी स्मृता गुरौ
पुष्यानुराधा च विशाखाश्विपुनर्वसू रेवती दशमी चैव पौर्णमासी शुभदा स्मृता ७७ जीवे
षष्ठाष्टमी नेष्टा च चतुर्थी मानतानि का कृत्तिका दिवं तत्र्येचैव तथा चोत्तरफाल्गुनी शुक्रे
पुष्याश्विनी चित्रा रेवती च पुनर्वसू श्रवणः प्रतिपत्षष्ठी सिद्धा चैकादशी तथा ७९ भार्ग
वे [illegible] दशमी ज्येष्ठा [illegible] तथा द्वितीया सप्तमी चैव विकडा सर्वकर्मसु ८० शनौ स्वा
ति धनिष्ठा वः सर्वा फाल्गुनी रोहिणी मृगः चतुर्थी नवमी वापि तिथिः सिद्धा चतुर्दशी सर्वाषाढो
त्तराषाढा [illegible] हस्तोश्लेषा रेवती उत्तराफाल्गुनी षष्ठी तिथि [illegible] सप्तमी शनौ ८२ इतिश्रीम
हेवनः शुभाशुभप्रकरणम् ८ अथ [illegible] प्रकरणं तिथिनक्षत्रवाराणां ह्युपयोगा
[illegible] तृतीया [illegible] दिड्योगाद्विशिष्टदर्शनात्क्रमात् १ जन्म [illegible] तिथि मासांश्च [illegible] १९

श्चवर्षाहेन यातेर्मलंकुर्तभोगंयुविदेहलं तितम्रूलकं १ उत्पातग्रहभिद्त्रेचावषामे
ग्रहणाद्दिके [illegible] वधिमासेषुत्रिषु मासार्थके मति मासमेकेनतत्ग्रोषोऽयसेवंहेत्व
भास्करे [illegible] ग्रहणात्सप्तदिनानि ग्रहणान्तरं ४ [illegible] स्तेनसप्तहस्त्र्वसप्तहस्तेनमलो
ह्लेवंत्र श्रुतियामेषु विदेहे तेयं वेडयामेषुपातनतः गण्डान्ते विषंतु दीपोत्तुपापक
[illegible] वारेयामार्थं ऊलिकादिकान् ५ [illegible] पापयुतलग्नमेषावाजना
[illegible] जन्मराशिविलग्नाभ्यामष्टमेनलग्नमेवच ६ दिनमेकक्षमासाने नक्षत्रान्ते घटी
द्वय घटीमेकांतिथ्यन्ते लग्नान्ते घटिकार्धकं विषाख्यनाडिकाभानांपानमेकार्गले
तथा दग्धाह्वेक्रान्तिसाम्ये चलग्ने शोभितुसस्तथा ७ दिनार्धे चरजन्मर्क्षे [illegible] पलवि
शाति मलमासेकवीज्यास्तवालवार्धक्यमेवच ८ जन्मर्क्षात्सप्तमनोभं [illegible] कमात्र
शानेव [illegible] यातादृष्ट्वानि [illegible] भेषुतानि समत्यजेत् ११ इत्याज्यप्रकरणं ४ अथल
ग्नप्रकरणं मेषोवृषोऽथमिथुनंककं सिंहोऽथकन्यका तुलाथवृश्चिकोधन्वीमक
रःकुम्भमीनकौ १ राशयस्तुक्रमादेते पुंस्त्रियौ क्रूरसौम्यकौ [illegible] चरस्थिरद्वंद्वि

ॐ
मु ग
२१

स्वभावः क्रमात्स्मृतः २ पृष्ठोदयाश्च मेषौ मकरो वृषकर्कटौ उभयोदयवान्मीनस्त्वितो
न्ये मस्तकोदयाः ३ मेषवृषौ धनुर्युग्मं कर्कनक्रौ निशाबलाः दिवाबलास्त्वितेऽभ्यो
न्ये स्युः स्वर्धकालेबलाधिकाः अथ राशिस्वामिनः मेषवृश्चिकयोः भौमो बुधो मिथुनक
न्ययोः तुलावृषभयोः शुक्रः कर्कटस्य तु चन्द्रमाः ५ सिंहस्याधिपतिः सूर्यः शनिः म
करकुंभयोः धनुर्मीनभयोर्जीव इत्येते राशीश्वराः स्मृताः अथ राशितोच्चानि मेषो वृष
स्तथा नक्रकन्याकर्ककुलीरास्तुला सूर्यादीनां क्रमादेते कथिता उच्चराशयः परमो
च्चांशकाः सूर्यात् दिग्वह्निमनुयुक्तिथिनः बाणचन्द्राः शराद्रेलदशाः वोष्ठिमिताः क्रमा ८
त्स्युर्नीचं सूर्यादीनां च तत्तत्सप्तमं भम राहोस्तु कन्यका गेहं मिथुनं स्वो
च्चं मतं धृत मूलत्रिकोणानि सिंहो वृषभमेषाश्च कन्या धन्वितुला घटाः रव्यादी
नां क्रमात्प्रोक्ता त्रिकोणा राशयः स्मृताः ७ अथ मेषादिलग्नरूपाणि आकारो यस्य क १
माणिक्यभूमिमितानामिषेचने विनीयः मस्तमं चैतन्मेषलग्नस्य मितेऽत्र इति देवरूपादिके
ननक्रमाणीवरण्येव गृहप्रवेशउद्वाहः सिद्धेतह्योदये ८ कलाविद्यादिव १०

सानेयत्नेऽपि वृषभे भवेदिति तत्सर्वं मिथुने प्रोक्तं होराशास्त्रविशारदैः १३ वापीविपनमा
देवपौष्टिकमेवकर्म च वापीकूपतडागादिकं कर्कटे कथितं बुधैः राजसेवाभिषेकः प्र
एणपरयोगवाणिज्यः सिंहे सिद्ध्यन्ति तत्सर्वमेव तथोद्दिनचयन भूषणानि शिल्पविज्ञा
नकर्म यत्पौष्टिकं तथा चरं स्थिरं च यत्किंचित्कन्यालग्ने प्रसिद्ध्यति १४ वाणिज्यकर्ष
र्षिर्वा यात्रा भसइतुलाश्रयं तुलालग्ने समाख्यातं मुनिभिस्तत्त्ववेदिभिः राजसेवाभि
षेकौ वसाहस दारुणं तथा उग्रं वैरं स्थिरं च कर्म कर्तव्यं तन्महीसुते १५ उद्वाहः पौष्टि
कं यात्रा वाहनानि परिग्रहो धनुर्लग्ने वरं कर्म कथितं पूर्वसूरिभिः दासीवतबन्धो
ष्ट्रादिभिवसाद्वंपमोक्षणं तथा देवाश्रयं यात्राश्रयं मकरोदये २० दीक्षाग्निसंग्रहो
नौका वयो वारि यमादिकं तथा कुंभं चरं कर्म कुंभे कुर्यान्मदाकाशौः उद्वाहस्त्राभिषे
कश्चविशालंकरणादिकं पञ्चकर्मा उकार्यं च मीनलग्ने प्रकीर्तितं २२ मेषादिष्वथा
शुभेषु यत्प्रोक्तं कर्म सिद्ध्यति पापे दिनपुत्रेषु क्रूरसिद्ध्येन्न शुभं अथ षड्वर्गः
षड्वर्गा गृहहोरा द्रेक्काणो नवांशकः द्वादशांशास्तथा त्रिंशांशाकः सप्तभनांश

ज्यो॰
मु॰ ग॰
२१

मः २५ त्रिंशांशेष्वाग्रहं राशेरर्द्धं होरेति कथ्यते द्रेक्काणं स्यात्तृतीयांशो नवमांशो नवमोंशोन।
वांशकः द्वादशांशो द्विषड्भागास्त्रिंशांशास्त्रिंशभागकः लग्नराशिपतिर्विज्ञेयो होरांशः परिकी
र्तितः [illegible] सूर्येंदुभान्वोस्समे होरा विषमे रविचंद्रयोः द्रेक्काणेशाः क्रमाद्दाद्यपंचांकनवनेश्व
राः पतिः स्त्रियो मेषवृषमेषाद्यस्तु नवांशकाः मकरो वृषभे कन्या मकराद्याः प्रकी
र्तिताः २८ तुलामिथुनकर्कभाद्यास्तुलाद्याः कथिता बुधैः कर्काद्याः स्तेन विज्ञेया मीन।
वृश्चिककर्कटेषु द्वादशांशाय थाः संख्या विज्ञातव्याः स्वराशितः विषमे त्वेवाणाद्येव कृ
षोल बाणांक्रमात् ३० भौमार्कीज्यज्ञशुक्राणां त्रिंशांशाः परिकीर्तिताः समवेद्वषांशाः
स्समवेसुतांशाः शुक्रसौम्यार्किबौमदभौमानां नयुत्याक्रमं प्रथमषष्ठीवकाणि
[illegible] चक्रस्य संसृतां प्रथमतन्वादि द्वादशभावसंज्ञा तन्वर्थसहोत्थबंधुसुतारियोषि
तः नियनं धर्मकर्मायव्ययभावाः स्तनोः क्रमात् केन्द्रपणफरापोक्लिमं लग्नान्तु
तः नवमपंचमस्थानं त्रिकोणं कोणमित्यपि ३५ त्रिदशैकादशषष्ठं त्रोपचया
ख्यं जामित्रं सप्तमं स्थानं प्रोक्तं नवमदनाभिधं रिफं द्वादशं ज्ञेयं वडश्विकं स्याद्धतीयकं २१

यतेरक्ष्यं लग्नतो याष्टमेव्ययं चेश्च मध्याष्टमे ४९ अथ वर्गोत्तमनवांशाः आद्यांश्चरेनवांशा
स्थास्थिरे वर्गोत्तमं प्रथमः नवमो द्विस्वभावो वा ऽशुभो वर्गोत्तमे मध्यं अथ साधारणाशु
भकार्येलग्नग्रहबलं सर्वेषु शुभकार्येषु नेष्टाः रिवराश्च याष्टगाः लग्नेपापाः रिपोमृत्युः पा
पाः केंद्रत्रिकोणगाः ४८ सौम्याः केंद्रत्रिकोणस्थाः पापास्तु त्रिषडायगाः ते सर्वे लाभ
दा वदंति अर्के शुभकर्मणि भावाः स्वपतिना सौम्यैर्दृष्टा युक्तो वलाधिकः पूर्ण
वलानिंतं पंचमव्ययं पापैर्युते ति नः ५० लग्नेषड्वर्गसंशुद्धे सौम्यस्थानस्थिते ग्रहे शुभर्ते
तिथिवारे च कार्याः सर्वा शुभाः क्रियाः यत्न सामान्यतः प्रोक्तं ग्रहलग्नवलादिकं विशे
षस्तु यथा यथा संज्ञेयं तत्तत्प्रकरणे ५२ इति लग्नप्रकरणं

मे	वृ	मि	क	सिं	कं	तु	वृ	धं	म	कुं	मी	राशि
मौ	शु	बु	चं	सू	बु	शु	भौ	जी	श	श	जी	राशेश्वरः

त्रिंशांशकचक्रं

भौ	श	जी	बु	शु	
५ मे	५ कुं	८ धं	७ मि	५ तु	विषम
५	१०	१८	२५	३०	राशौ
शु	बु	जी	श	भौ	समरा
५ वृ	कं ७	मी ८	मं ५	वृ ५	शौ
५	१२	२०	२५	३०	

अथ वस्त्रधारणादिकर्माणां
मुहूर्तप्रकरणं अथ स्नाना
नाव्रालंकरणं हस्तादिपंचके पुष्ये पुनर्वसौ रेवतीद्वये
अश्विन्यां च धनिष्ठायां रोहिण्यां च शुभं तिथौ १ बुधेगुरौ शुक्रे

ज्यो
मु र
२२

विषमराशौ	
सू	चंद्रौ
१५	१५

समराशौ	
चंद्रो	सूर्यो
१५	१५

द्रेष्काणचक्रं		
प्र	पंचम	नवम
१०	२०	३

नवांशचक्रम्			
मे	वृ	मि	क
मे	मं	तुं	क
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
मि धं	मे क	तु कुं	वृ मी

वारेषु नक्षत्रनाचारयाणां
मोचारागारत्नमोषणादिभूषा
णानां प्रवृत्तिः शुभा २
प्रागुक्तपिण्डवारे चक्रगणायावगणादिकं २ कृत्वा सोऽपि यार्थ भौम
मासकरयोरपि ३ अथात्रवारफलं जीर्णाम् कैविधुस्वाइ भौमः शोक
दुर्योधने गुरुज्ञानेश्चियावाणिभार्गावो मलिकशानिः उक्तनेवासरेषु नक्षत्रनावरयाव
णात् ५ अथनक्षत्रफलं वस्त्रमावरथाश्विमाभरणपान्हिनाशनं कृत्तिकाग्निभयं
रुणहोहिणपासर्वसंपदः ६ मृगोमूषकभीतिः स्यादार्द्रायानियतंभवेत् पुनर्वसौ स
र्पात्र पुष्ये धनधर्म मदोत्सवाः ७ अश्लेषायां भवेच्छोकामघायां मरणंध्रुवं राज्ञाभयन्च
पूर्वायां युग्मायांयान्तागमः ८ कर्मसिद्धिस्तहस्तदेवित्वायां मिष्टसंपदः मिष्टभोज
नदास्वात्यां विशाखोनं ददायिनी मित्राप्तिस्त्वनुराधायां ज्येष्ठायां वासससाहृतिः जलशा
तिर्मूले नैवं सर्वाषाढानितिरोगदा १० मिष्टान्नं च तेनषाढायां श्रवणेन यनार्तिकृत्तं या २२

नागमेष्यनिष्टायांविषभीतिशतामिये ॥ प्रभायांतज्जलाङ्गीतिकन्नरायायनागमः व
त्ताबानिस्तरेवत्संमवेदस्वस्यथारणात् ॥ अथवस्त्रादियोगोस्त्रीणांविशेषः अश्वि
न्यांचधनिष्ठायांरेवत्यांकरपञ्चके सर्वत्रैवनन्दनादिवस्त्राणांधारणांस्त्रियाः अथकुज
न्मर्क्षस्थान विनाश्रुतस्येयश्चिमांधनिष्ठारेवतीस्त्रग शुक्रकेन्द्रिशतांस्त्रीणांदर्पणाज
नयःस्मृतिः १४ अथसौभाग्यवन्तानिषेधः रोहिण्याञ्जनेर पुष्येश्रनवस्त्रोःकदाचन न
दध्यात्सुभगाभूषावस्त्राण्यपिजङ्गमेऽपिना १५ अथनववस्त्रविभक्तोफलं वासस्तोनव
धाभागेचतस्त्रःकोणेषुदेवताः मध्येत्रयोस्थितोरक्षोनृशापाश्चदवांशायोः १६ दग्धेनौणे
नववस्त्रेवलिमेकर्दमादिभिः नैर्ऋत्यांपाकुनेष्टंशुभंदैवनशाशके सर्वत्रापितेष्यमशुभं
स्यान्नासनपादके अथमुहूर्तंविनापिजयविस्त्रधारणे राज्ञाप्रीत्यार्पितंवस्त्रंविवाहे
चोत्सवादिषु नधार्यविशांजनापार्यर्त्रिवेपि निषेधापिवासव १८ अथवस्त्रविशेषविशेषः
अथश्वेतपीतकर्शवस्त्रधारणे शुक्लवस्त्रामभेधार्यरवौशुक्रेऽगुरौबुधे विसुक्केका
श्रंपीतंसभौमरक्तांजेवर १९ पुनर्वस्वर्थनिष्ठाश्विभेहस्ताश्वबस्रुवे पूर्वाङ्गेशनौस्त

जे
मुग
२२

यैनीलक्तसांबरंशुभं २० अथयं पुत्कालं जीवकैऽत्रये शुक्रे च सोमे दैत्यवाचिते स्थिरे
गेसक्रुद्धेशुक्रेमयहस्तलस्यधारणं २१ अथकौशेय अश्विनीरेवतीहस्तेरोहिण्याश्रवणात्रये
पूर्वोत्तरेशुक्लवेस्त्रोःस्वातौपुष्यमवाभिधे २२ रवौचंद्रेगुरौधार्यकौशेयंवसनंजनैः अथरोम
जे नीलवस्त्रादिनेपिरेवतीपुष्ययोरपि शुक्रेशनैश्चरेकेचधार्यंहेमजोवरं २३ अथम
नलकंबकधारणं पुष्यांत्तरानराधांतेयनिष्ठास्वातिकात्रये रोहिण्यांगुरुशुक्राविंदहुत
गोष्टतिःशुभा २४ अथस्वर्णरजतमिश्रवेनेनमयूखस्यपरिधानं सवर्णनेतसमिश्रया
सोपार्श्वरवौजजे राजतेनद्विशुक्रेत्रेवस्त्रधारणंभंशुभं २५ अथवस्त्रनिर्माणं रोहिणी
रेवतीचित्राबाधामघाभौमरे शनित्वाकविधानानेननाभिपदमायतं २६ अथऊनस्याभा
हिलोरंजनं पुनर्वसुहयेहस्तानसर्वकेश्रवणाहये अश्विभेकेकवीज्यारेवासमारंजनं
शुभं २७ अथसृवीकर्म मघाविशाखामाधाश्विपुष्याग्यरोहिणीकरः ज्येष्ठासहासवाराः
कोःसृवीकर्माणिमताः २८ अथवस्त्रदालनं पुनर्वसुहयेश्विन्याधनिष्ठाहस्तपंच
के हिमकाकिधात्रिनोषष्ठीद्वादशीदिनेत्यजा अंतपर्वचवस्त्राहिलालयेदजकादिना २२

मि सकलमितो भवति सेवं किल भगवान्वशाये ॥ इति श्रीभारद्वाजपद्मनाभ
तां भट्टोपाध्यायात्मजश्रीमत्परमहंसपरिव्राजकविज्ञानेश्वरभट्टारककृतौ
२९८ ऋजुमिताक्षरायां पंजिकायां याज्ञवल्क्यधर्मशास्त्रविवृत्तौ प्रायश्चित्तोध्यायः ३
समाप्तोयं मिताक्षरायं समाप्तं ॥

मिताक्षरा
धर्मशास्त्र